

NR I 1995

Ale

Historisk tidskrift

FÖR SKÅNE

HALLAND

OCH

BLEKINGE

Ale

Historisk tidskrift för Skåne, Halland och Blekinge
utges av De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening och
Landsarkivet i Lund.

Redaktionskommitté

Länsantikvarie Carin Bunte, Malmö
Professor Erik Cinthio, Lund
Arkivarie Bengt Danielson, Lund, redaktör
Högskolelektor Gert Jeppsson, Lund
Docent Sten Skansjö, Lund
Landsarkivarie Anna Christina Ulfspärre, Lund

Innehåll

	Sid.
Anette Persson: Borlunda kyrka. 1800-talskyrka med oviss framtid	1
Märta Strömberg: Teater, musik, poesi och bröllop vid Ales stenar.	
Nutidsmänniskors behov av forntida helgedomar	17
Bengt Söderberg: En ring, ett spänne och ett bebyggelsearkeologiskt bidrag	25
<i>Aktuellt om antikvariskt</i>	31
Arkeologi i österled	

Borlunda kyrka

1800-talskyrka med oviss framtid

Av Anette Persson

Runslingen 2B, 224 77 Lund

Under senare tid har problemet med s.k. övertaliga kyrkor gjort sig alltmer gällande. I det skånska kulturlandskapet är det ofta tätt mellan kyrkorna, men sekulariseringen och avfolkningen av landsbygden har medfört att många av dessa helt enkelt inte längre behövs för sitt ursprungliga ändamål. Särskilt brännande blir problemet om den övertaliga kyrkan kräver höga restaurerings- och underhållskostnader och om dess byggnadshistoriska värde inte är allmänt accepterat. Sådan är situationen i Borlunda. I föreliggande artikel får vi först den allmänhistoriska och byggnadshistoriska bakgrunden till Borlunda kyrka, och därefter presenteras de olika aspekterna på den svåra situation som kyrkan nu befinner sig i.

1800-talet – en tid av förändringar

Under 1800-talet inträffade stora förändringar på många områden. En del av dessa skedde inom staden, men många reformer berörde i huvudsak landsbygden. Ännu vid 1800-talets mitt levde ca 80 % av befolkningen av agrara näringar. Befolkningens fördelning och levnadsvillkor förändrades bland annat på grund av utvecklingen inom jordbruket, förbättrade kommunikationer och industrialiseringen. Sveriges befolkning ökade kraftigt, främst inom de egendomslösa grupperna och de lägre klasserna på landsbygden. Störst var befolkningstillväxten i Skåne.

Speciellt enskiftesstadgan 1803 (för Skåne, 1807 för övriga riket) fick långtgående konsekvenser. I och med att den gamla bystrukturen sprängdes sönder, upphörde den bygemenskap som utgjort grunden för byns sociala liv, och därmed upplöstes traditioner och sedvänjor. Kyrklig och världslig sed, som sedan länge varit en fast enhet, försvagades nu, och vardagslivet sekulariserades. Den kollektiva gemenskapen ersattes av individuella initiativ.

Även i Borlunda och Skeglinge socknar innebar enskiftet stora förändringar i bebyg-

gelsestrukturen. I Borlunda socken ingick byarna Borlunda, Gryby och Brönnelöv samt även Skrubbarp, vilken numera upphört som by. Borlunda by enskiftades 1806, vilket medförde att 6 av de 10 gårdarna flyttades ut. Stora Skeglinge by enskiftades 1808, då huvuddelen av byns gårdar, 12 av 14, fick flytta ut. I Lilla Skeglinge dröjde enskiftet till 1847, då 2 av byns 3 gårdar flyttades.

Den stora befolkningsökningen medförde att de medeltida och ofta små kyrkorna inte längre rymde sina församlingar. För att hjälpa platsbristen byggdes läktare, och extra stolar sattes in. Många kyrkor fick ökat utrymme genom tillbyggnader på längden eller genom tillbyggda korsarmar. En helt nybyggd kyrka var ett alternativ till utvidgning av den befintliga. Därvid kunde flera församlingar gå samman och uppföra en gemensam kyrkobyggnad. En kunglig kungörelse från 1830 gjorde detta möjligt. Den ekonomiska vinst, som sammanbyggnaden gav, var avsedd att användas till folkskolans förbättrande och dess införande, där den saknades, samtidigt som det betungande kyrkounderhållet minskade. Röstningssystemet gynnade dem som föreslog sammanbyggnad, men detta första beslut överklagades ofta, och inte så sällan upphävdes det

efter provning. Även små och fattiga församlingar var måna om att behålla sina kyrkor och därmed en viss självständighet.

Stiftets biskopar och deras syn på kyrkan hade stor betydelse. Biskop Vilhelm Faxes (1811–1855) syn på kyrkorummet var praktisk; det skulle rymma församlingen, vara välvårdat, ljus, överskådligt och lämpligt som auditorium. En sådan miljö var samtidigt vacker och hjälpte till att väcka och upprätthålla den religiösa känslan. Någon estetisk och historisk känsla för medeltidens mörka kyrkorum fanns inte.

Med biskop Henrik Reuterdaahl (1855–1856) grundlades högkyrklighetens handlingsprogram. Det var viktigt att kyrkobyggnaden skilde sig från andra boningar i storlek och utseende. En vanvårdad och förfallen kyrka sågs som en skam för församlingen, medan en ny kyrkobyggnad tänktes påverka i en positiv riktning.

Biskop Johan Henrik Thomander (1856–1865) kämpade under sin ämbets-tid mot separatismen. Undervisning, upplysning och själavård skulle rädda den evangeliska väckelsen kvar inom kyrkan. Kyrkobyggnadsfrågor var något som Thomander ofta kom i kontakt med, och genom sin handlingskraft avgjorde han många segslitna tvister. Sammanbyggnad av kyrkor ansåg han vara en vinst för själavården.

Den högkyrkliga inriktningen fortsatte med biskop Vilhelm Flensburg (1865–1897). Han kämpade för statskyrkans fortbestånd i en tid av religiös splittring och kyrkoupplösande tendenser. Frikyrkorörelserna ökade nu stadigt i antal och omfång, och biskopen såg en dyster framtidsbild med många hot såsom materialism och sekularisering. Flensburg ansåg att konsten kunde bli ett viktigt redskap i kampen om själarna, och hans uttalande om kyrkobyggnadens betydelse på prästmötet 1870 kan ses som en programför-

klaring. Den kyrkliga arkitekturen besitter ett självständigt värde, som verkar även på den som är döv för Guds ord, ansåg Flensburg. Kyrkobyggnaden sågs som ett synligt tecken på församlingens andliga tillstånd. Från 1870-talet minskade kyrksamheten. Församlingarna tillväxte nu i industri- och stations-samhällen, medan de minskade på landsbygden. Platsbrist var nu sällan den viktigaste orsaken till att lantförsamlingarnas medeltidskyrkor dömdes ut.

Biskop Gottfrid Billing (1898–1925) fortsatte på den högkyrkliga linjen. Väckelserörelserna hade avtagit i styrka, och sekulariseringen fortsatte. Kyrkobesökarna blev allt färre. Kyrkobyggnadsverksamheten fortsatte, men nu hade nya antikvariska hänsyn börjat ta överhanden, och den medeltida kyrkan fick i allmänhet stå kvar. Under hela 1800-talet inpräntades budskapet att Guds hus är heligt och att det inte på något sätt bör förknippas med eller användas för världsliga ändamål. Sockenkyrkan skulle förvandlas till ett världigt Gudshus.

Kyrkobyggnaderna genomgick en förändring i stil under 1800-talet. Nyklassicismen dominerade som ideal från slutet av 1700-talet till ca 1840. Genom en kunglig förordning 1776 kontrollerades alla publika byggnader av kungamakten, och Överintendentensämbetet granskade alla ritningar. Den nyklassicistiska kyrkan var i allmänhet en rektangulär långhuskyrka präglad av symmetri med murar i spritputsad gråsten, täckt med trätunnvalv och ett lågt sadeltak. Denna kyrkotyp fyllde funktionen som väckelsesal, då den inomkyrkliga väckelsen på 1820- och 30-talen fyllde kyrkorna.

Den medeltidsinspirerade arkitekturströmning, som kom till uttryck i hela Europa, nådde även Sverige. Intresset för nationens förflutna ökade, och synen på medeltiden omvärderades. Nygotiska arkitekturformer fick nu större uppmärksamhet, och för t.ex. Bru-

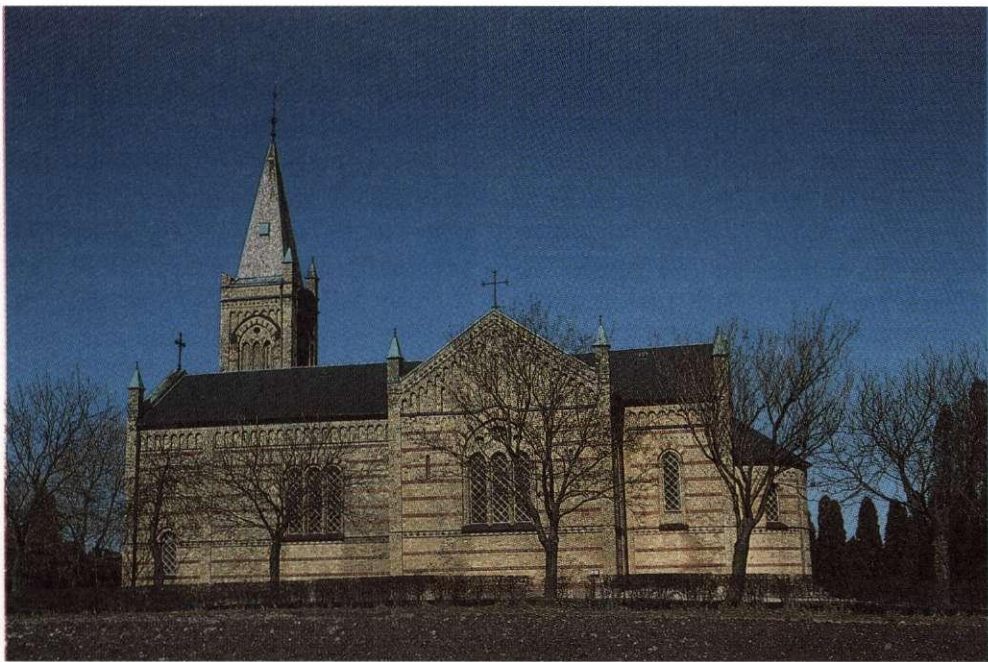

Bild 1. Borlunda kyrka från söder.

nius var nygotiken den enda rätta stilen vid kyrkobyggande. Brunius återupptog murning och valvslagning med tegel, och hans byggnader kan föras tillbaka på den medeltida skånska tegelarkitekturen. Kyrkornas planform utgjordes i allmänhet av det latinska korset. Byggnadsverksamheten i nygotisk anda uppbars under tiden ca 1830 till 1860 till stor del av Brunius verksamhet.

Efter Brunius uppstod ett tomrum. Tiden mellan ca 1860 och 1875 präglades av utländskt inflytande. Dansk, engelsk och italiensk medeltidsarkitektur kan spåras i de då uppförda byggnaderna, inte sällan ritade av danska arkitekter. De gotiska stildragen blev tydligare, och den vertikala verkan betonades med högre och spetsigare torn, markerad sockel och strävpelare samt rikare detaljutformning.

Från ca 1875 till 1900 utgjorde den normativa nygotiken, vilken var inspirerad av 1200-talets högotik, idealet vid kyrkobyg-

gande. Dessa normerande ideal finns i en handbok i kyrkobyggnadskonst, *Allmänna Anvisningar rörande Kyrkobyggnader*, författad av Helgo Zettervall och utgiven 1887 av Överintendentsämbetet. Nygotikens kyrka kännetecknas av en starkt vertikal verkan, stor detaljrikedom och precision.

Ferdinand Meldahl – kyrkans arkitekt

Under den mellantid, som kan kallas en sökandets tid, verkade ett flertal danska arkitekter i Skåne. Ferdinand Meldahl, som ritade Borlunda kyrka, var en av dem. Meldahls intresse för enkla människors levnadssätt resulterade i att han ritade ett antal mejerier och troligen även andra ekonomibyggnader. Meldahls produktion omfattade villor och lantställen i dansk och engelsk stil eller med schweiziska drag, vilka utformades med fri rumsdistribution. Många slott och herrgårdar både i Danmark och Sverige restaurerades och

nybyggdes av Meldahl. Institutioner uppfördes främst under hans tidigare verksamhet. Planeringen av centrala Köpenhamn sysselsatte Meldahl under flera perioder. Från 1860 drev han en egen arkitektfirma.

Stilen var till en början klassicistisk för att sedan allt mer övergå till en mer fritt historiserande stil. Under 1850- och 60-talen använde han ofta Christian IV:s stil för slottsbyggnader. Han införde de stora franska takformerna, paviljongtak, hos den danska och skånska adeln, första gången 1858 på Örtofta. Meldahls senare arkitektur vilar på en europeisk, akademisk historicism med stuckarkitektur i italiensk och fransk högrenässans.

Resor ingick som ett led i arkitektutbildningen, och inspiration till Borlunda kyrka har Meldahl hämtat från den italienska medeltida kyrkan S Fermo i Verona, som han skissat av vid en resa 1853. Kyrkan i Verona har också inspirerat den danske arkitekten Herholdt, då han uppförde universitetsbiblioteket i Köpenhamn 1855–61. Meldahls tidiga byggnadsverk – sjukhus, rådhus, tingshus och arresthus, uppförda 1857–59 – har alla anknytning till italiensk medeltid. De är uppförda i rött tegel med rik mönstermurning. Borlunda kyrka ritades 1862 och uppfördes i gult tegel med mönstermurning i rött tegel.

Efter Meldahls ritningar uppfördes i Skåne huvudbyggnaderna på Öja, Bjersjöholm, Stubbarps slott, Sextorp och Alnarps lantbruksskola. Örtofta, Gärnsås, Trolleholm och Trolleås ombyggdes. Han ritade även lantställen Hamilton House och Gåsebäcks slott, numera nedrivna. Borlunda kyrka är den enda kyrkan.

Borlunda nya kyrka

Borlunda och Skeglinge

Borlunda och Skeglinge socknar präglades av adelns godsinnahav, och den övervägande delen av befolkningen var arrendatorer. Endast en av de adliga godsägarna var 1860

bosatt i pastoratet, friherre C. G. Wrangel på Christinebergs säteri. Ägare till den övriga frälsejorden var C. J. von Schwerin på Skarhult, friherre H. Ramel på Viderup och greve Dücker på Ellinge. Godsägarna styrde i stort socknarna och hade stort inflytande över kyrkorna, trots att ingendera var patronatskyrkor. Vid diskussionen om uppförandet av Borlunda nya kyrka visade de prov på sin maktposition.

I Borlunda och Skeglinge socknar fanns kyrkor med anor från medeltiden. Borlunda kyrka var moderkyrka för Skeglinge och den större av de två med ca 180 sittplatser. I Skeglinge kyrka rymdes endast ca 70 personer. Båda kyrkorna var uppförda i putsad gråsten, och taken var belagda med bly, senare tegel.

Beslutsprocess och byggtid

De medeltida kyrkorna upplevdes tidigt som för trånga, extra stolar sattes in och i Borlunda byggdes en läktare, som togs ner då kyrkan tillbyggdes på längden 1826. Trots dessa åtgärder var sittplatserna ändå för få, och så väcktes frågan om en ny och gemensam kyrka för båda församlingarna. Den 24/9 1860 ledde biskop Thomander en gällstämma (pastoratsstämma) med anledning av denna fråga, och i oktober utsågs en byggnadskommitté med ledamöter från bägge församlingarna för att ta fram ett kostnadsförslag för den tänkta kyrkan. I denna kommitté ingick greve Dücker, baronerna Wrangel och Schwerin samt åboarna Per Nilsson och Lars Hansson från Borlunda socken och åbo Anders Larsson och kyrkvård Nils Andersson från Skeglinge socken.

Thomander återkom så den 12/11 för att fortsätta handläggningen av ärendet. Det konstaterades att villkoren för kyrkors sammanbyggnad var uppfyllda enligt den kungl kungörelsen från 19/6 1830. Enligt denna skulle båda kyrkorna vara i behov av ombyggnad. Kyrkvägen fick inte förlängas med mer än en halv eller en tredjedels mil från någon by och

den sammanlagda folkmängden fick inte överstiga 1500 personer. Då meningarna var delade angående bifall till den föreslagna sammanbyggnaden, gick man till omröstning. Detta var tydligen väntat, då röstlängd redan var upprättad, och de som var förhindrade att delta röstade genom ombud. Det var Skeglingeborna som på så sätt tog alla chanser att få sin röst hörd, och i fullmakterna poängterades att de ville behålla sin kyrka. De flesta rösterna, motsvarande 19 163/288 mantal, avgavs för en sammanbyggnad, medan rösterna emot förslaget motsvarade 2 25/54 mantal. Det var de stora jordägarna och Borlunda-borna som röstade för, medan Skeglingeborna röstade emot förslaget om en sammanbyggnad av kyrkan. De boende i Skeglinge var måna om att få behålla sin egen kyrka och därmed en viss självständighet. Biskopen ansåg nu ärendet vara avklarat och beslutet stadfästes 24/1 1861 av landshövdingeämbetet och biskopsämbetet i ett gemensamt utslag.

Skeglingeborna var inte nöjda med utvecklingen och besvärade sig över utslaget hos Kungl Maj:t, i hopp om att få gehör för sina åsikter. Besvärsrätten var det enda sätt varpå de kunde visa sitt missnöje, och de utnyttjade den till det yttersta. Skeglingebornas besvär behandlades på sockenstämman. Greve Dücker och friherre Wrangel medförde ett skriftligt anförande vilket de begärde skulle både läsas upp och tas med i protokollet. Här bemöttes Skeglingebornas klagomål med välvässa argument. En sammanbyggnad av kyrkorna var enbart till det bästa för pastoratet. Ett prydligare tempel och en mer ändamålsenlig tjänsteutövning för prästerskapet samt fördelar för kyrkounderhållet, vilket i sin tur skulle ge extra pengar till skolan, var några av argumenten. De medeltida kyrkorna var för små och krävde där till reparationer för anseliga belopp. Dessutom konstaterades att kyrkorna inte var särskilt prydliga. Det kunde inte heller anses nöd-

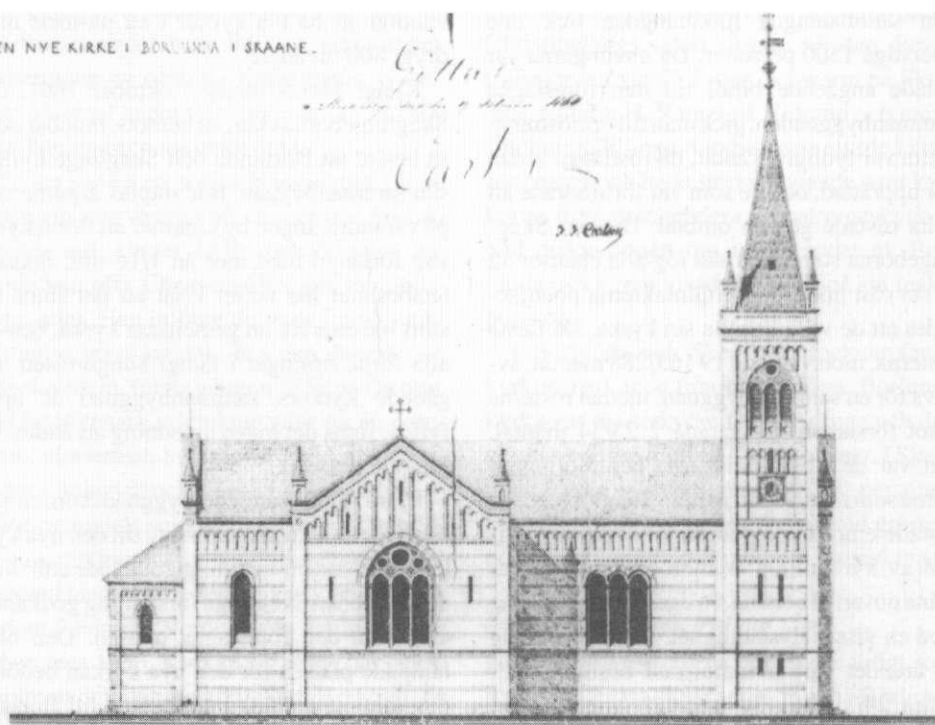
vändigt att ha två kyrkor i ett pastorat med drygt 800 invånare.

Kungl Maj:ts utslag i oktober 1861, där Skeglingebornas klagan bemöts, innebär också beslut att Borlunda och Skeglinge kyrkor ska sammanbyggas. Här staplas argumenten på varandra. Ingen by kommer att få sin kyrkväg förlängd med mer än 1/16 mil, majoritetsbeslutet har redan visat att det finns ett stort intresse för en gemensam kyrka, och då alla förutsättningar i kungl kungörelsen angående kyrkors sammanbyggnad är uppfyllda, finns det ingen anledning att ändra det tidigare beslutet.

I juni 1862 framlade byggnadskommittén ritningar och kostnadsförslag till den nya kyrkan. Borlunda församling godkände enhälligt dessa, medan Skeglinge församling godkände allt utom den föreslagna platsen. Den bäst lämpade platsen för den nya kyrkan bedömdes vara ett område i anslutning till Borlundas begravningsplats väster om den gamla kyrkan. Borlunda hade 1820 flyttat sin begravningsplats, då marken kring kyrkan var alltför vattensjuk för ändamålet. Skeglinges sockenbor vidhöll sin uppfattning, att den nya kyrkan borde uppföras på en plats mitt emellan de gamla kyrkorna. Platsfrågan behandlades i flera omgångar. Skeglingeborna beskylldes här för att ha missuppfattat Kungl Maj:ts utslag, som endast dömt till sammanbyggnad och inte att kyrkan skulle uppföras 1/16 mil från Skeglinge. Skeglingeborna besvärade sig hos landshövdingen, som ogillade besvären, då de ansågs bygga på en missuppfattning. Den valda platsen godkändes. Även detta utslag överklagades av Skeglinges sockenbor. Nu hårdnar tonen, och på en kyrkostämma beskylldes de för oförstånd och oförmåga att rätt uppfatta en diskussion. Skeglingeborna fortsätter trots detta sina överklaganden men utan resultat. Då nu överklagandena i alla instanser varit resultatlösa, kan äntligen kyrkobyggnadsärendet avancera.

DEN NYE KIRKE I BORLUNDA I SKAANE.

Gillat
• Ferdinand Meldahl 1862
Carl
J. J. Orberg

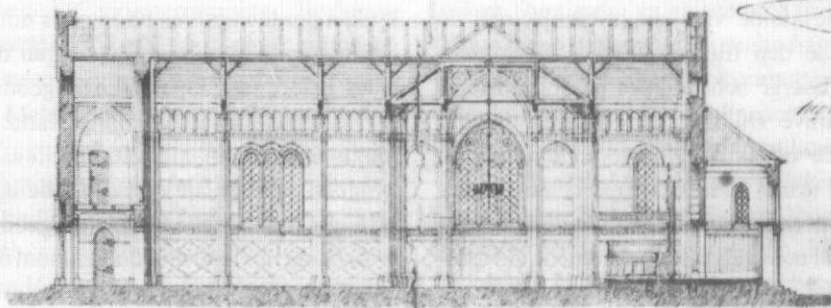

FACADE med NORD

Indvendig udsnit (indgang)
1867. F. Meldahl.

Indvendig udsnit (indgang)
Indvendig udsnit (indgang)
Indvendig udsnit (indgang)

F. Meldahl
F. Meldahl

SNIT m. E.F.

F. Meldahl
Borlunda 1862

Bild 2. Ritning till Borlunda nya kyrka, upprättad av den danske arkitekten Ferdinand Meldahl 1862. Här syns var tornuret tänktes placerat; urtavlor skulle också finnas på östra och västra sidorna. Interiören visar det mönster som troligen har funnits, målat eller lagt i tegel, alternativt en kombination av båda. Den enda ljuskronan placerades i korsmitten.

Stridigheterna blossade emellertid upp på nytt vid en gemensam kyrkostämma hösten 1866. Skeglinges åboar tar då upp frågan om hur mycket körslor den nya kyrkan skulle komma att kräva och om de skulle få betalt. Det svarades, att före entreprenadauktionen kunde inte lämnas besked om erforderliga körslor, och någon betalning kunde det naturligtvis inte bli tal om. En skrivelse, som Skeglinge församling önskade förd till protokollet, ignorerades, då kyrkostämman ansåg att den enda avsikten var att försena kyrkobygget. Skeglingeborna besvärade sig hos landshövdingen och yrkade på att kyrkobygget skulle fördröjas. Varken landshövdingen eller kyrkostämman tog någon notis om detta.

Ritningarna till den nya kyrkan förelåg i november 1862. För detta erhöll den danske arkitekten Ferdinand Meldahl 496 Rd. I februari 1864 fastställdes ritningarna av Kungl Maj:t, via Överintendentsämbetet. Nu upprättades det kostnadsförslag och den arbetsbeskrivning som låg till grund för kyrkobygget.

Sommaren 1866 kunde kyrkobygget äntligen komma igång. Den nya kyrkans mer exakta läge bestämdes med kompass. I september hölls entreprenadauktion på uppförandet av den nya kyrkan, och det blev byggmästarna Anders Herrström och Nils Andersson från Malmö som erhöll kontraktet för 29990 Rd. Arbetet skulle påbörjas utan dröjsmål och grunden vara klar före årets utgång. Byggmästarna skulle stå för anskaffandet av erforderliga material, dock fick de i den mån det var brukbart använda sten, timmer, bräder och järn från den gamla kyrkan. Alla material skulle vara felfria och fullgoda, och byggmästarna bar det yttersta ansvaret. Här missade man tydligen något då det gällde teglet. Av byggmästarna väntade man sig förutom en perfekt uppförd kyrka, ett vänligt och välvilligt bemötande. Endast pålitliga och

dugliga arbetare skulle anställas, och om dessa inte visade byggnadsdirektionen tillbörlig respekt och uppmärksamhet, riskerade de avsked. Härmed försökte man undvika ytterligare krångel och förseningar. Byggnadsdirektionen med Wrangel i spetsen ledde och kontrollerade arbetet på byggplatsen, och Wilhelm Klein, stadsarkitekt i Malmö, fungerade troligen som inspektör för bygget.

Borlunda kyrkas torn, som ansågs vara synnerligen bristfälligt, revs nu. Allt eftersom material togs från den gamla kyrkan, tätades hålet med en brädvägg, så att gudstjänst ändå kunde hållas. När allt för mycket av kyrkan rivits, firades gudstjänst turvis för församlingarna i Skeglinge kyrka. Borlunda gamla kyrka revs helt i samband med nybyggnaden. Rivningen av Skeglinge kyrka lyckades dock sockenborna förhåla till 1872.

Material från den gamla kyrkan användes, främst gråsten, som lades till grunden. Någon känsla för den medeltida kyrkan fanns inte, den sågs mest som en skröplig och förfallen byggnad. I övrigt förtäljer inte källorna varifrån det material hämtades, som användes vid uppförandet av den nya kyrkan. Allmänt under början och mitten av 1800-talet var att byggmaterialet togs på så nära håll som möjligt. Transporten skedde i regel med häst och vagn, så troligen även i Borlunda.

Material

1800-talet och särskilt dess senare hälft var en expansiv tid, då nya material utvecklades, och många material, som använts sedan lång tid, undergick en industrialiseringsprocess och fick en bredare användning. Några av de material som ingick i byggnaden kommer här att behandlas mer ingående.

Tegeltillverkningen var i Skåne ännu vid 1800-talets mitt hantverksmässig. Tillverkning av tegel kunde startas var helst det fanns lämplig lera. Slott och herrgårdar hade gärna ett eget bruk, om lämplig lera fanns på ägor.

Först på 1870-talet fick tegeltillverkningen en industriell prägel, inte minst beroende på att en ny typ av ugn, ringugnen, introducerades. Den första ringugnen installerades i Lomma 1874. Nu fanns också maskiner, som kunde befria de sämre lerorna från olämpliga inslag, som stenar och rötter.

De gulbrännande kalkhaltiga lerorna förekom i rikligare omfattning i Skåne än de rödbrännande. Bruket i Lomma var ett av dem som levererade gult tegel. Många kyrkor uppförda före 1880 byggdes i gult tegel, men senare kom det röda teglet att dominera nygotikens kyrkobyggande. Teglets betydelse som byggmaterial ökade under 1800-talet, i Skåne inte minst på grund av Brunius verksamhet.

Inga källor förtäljer varifrån teglet till Borlunda kyrka hämtades. Skarhults godsbruk, flyttat till Attarp nr 1 år 1850, är tänkbart som tegelleverantör. År 1900 producerades här 84 000 murtegel och 65 000 tegelrör. Bruket lades ner år 1906. Något som talar för att teglet kommit från detta bruk, är att godsets ägare, von Schwerin, var medlem i byggnadskommittén. Bruket bör inte heller ha legat allt för långt från byggplatsen. Vad som talar emot detta bruk som leverantör, är den mängd tegel, som beräknades åtgå till kyrkan, sammanlagt 400 000 stenar i gult, rött och grått. Enligt den beräkning som gjorts år 1900 var brukets kapacitet inte så stor, eventuellt var den större vid den aktuella tidpunkten, eller så kunde produktionen tillfälligt ha ökats. Även andra bruk inom rimligt avstånd kan naturligtvis vara tänkbara, som bruken i Borgeby, Lomma, Alnarp-Lantbruksinstitutet samt två bruk i Lund: Hyphoffslyckan och Pålsjö. De nyligen anlagda järnvägarna mellan Malmö och Eslöv (1856–58) och mellan Ystad och Eslöv (1866) verkar inte ha brukats för tegeltransport; inga uppgifter om transportkostnader finns i kyrkans räkenskaper.

Borlunda kyrka har en inte ringa mängd profil- och formtegel, både i rött och gult.

Dessa kan möjligen ha kommit från ett separat bruk. Kyrkan är uppförd i gult tegel med det röda teglet som dekorativa band. Speciellt det gula teglet har en undermålig kvalitet, det är lösbränt och leran är dåligt blandad. Stora röda lerklumpar är inbakade i de gula stena, och vid bränningen reagerar de olika lerorna vid skilda temperaturer, med påföljd att de röda lerklumparna nu skivar sig och faller ur. Det dåligt brända teglet suger åt sig vatten, och vid minusgrader sprängs tegelstycken bort. Saltutfällning förekommer också. Möjligen framträdde inte teglets dåliga kvalitet, då det var helt nytt, och några närmre undersökningar gavs det inte tid till.

Ett annat material, som kom till ökad användning under 1800-talet, var gjutjärnet. Det fick stor betydelse för byggnaders konstruktion och utforming och användes gärna för dekorativa ändamål. Även i Borlunda kyrka kom detta material till användning. Alla fönster, både de större lufterna med sina diagonalställda rutor och rosettfönstren, var tillverkade av gjutjärn, liksom solbänkarna under dem. Gavlarna skulle kläs med gjutjärnsplattor, troligen som skydd. Gjutjärn kom också till användning för dekorativa ändamål, som korsen på gavlarna, fialernas (spetsiga miniatyrorn) topprydnader och den trekantiga prydnadsgaveln över huvudingången. Ugnen som planerades för sakristian skulle också vara av gjutjärn.

Cement var ett material som fick ökad betydelse under 1800-talet. Från omkring 1850 var den dominerande cementsorten portlandcement. År 1872 etablerades den förta svenska cementfabriken, belägen i Lomma. Vid uppförandet av Borlunda kyrka skulle första skiftet över sockeln muras i portlandcement med mellanlag av skiffer, enligt kostnadsbeskrivningen. Produkten var dyr, 50 tunnor cement kostade lika mycket som 300 tunnor osläckt kalk, 250 Rd. Denna cement var importerad, troligen från England. Cement an-

vändes också som fogbruk i kyrkans flisgolv och på muren. Angående murfogningen preciserade kostnadsbeskrivningen inte uttryckligen att denna skulle vara i cement, men eftervärlden har konstaterat att så var fallet. I många samtida kyrkor var det vanligt att man föreskrev fogning med bruk innehållande olika mängder cement. Många kyrkor uppfördes i mycket utsatta lägen, och kalkbruk har dålig beständighet mot väderpåverkan i form av regn och fuktiga vindar.

Cementbruksfogarna har varit till stor skada för kyrkan, då de är helt täta. Det vatten, som tränger in via skadade stenar och sprickor, kan inte vädras ut utan blir stående i muren. Det lösbrända tegel, som kyrkan är uppförd av, suger åt sig mycket vatten. Vid minusgrader ger detta upphov till frostsprängning. Kombinationen av undermåligt tegel och cementbruksfogning har ställt till bekymmer under hela kyrkans tillvaro och krävt ständigt återkommande och dyrbara renoveringar. Och idag är kyrkans murverk återigen i stort behov av översyn.

De negativa konsekvenserna av cementbruksfogning har visat sig i efterhand. När cementen introducerades som byggmaterial, sågs mest fördelar; det var formbart och starkt. Cement användes inte enbart för konstruktiva ändamål utan också för dekorativa detaljer. På Borlunda kyrka finns på tvärskeppens sidor runda dekorationer i stjärnmönster, som troligen är utförda i cement. Den gotikinspireade portalen omges av två par trekvartskolonner. Dessa avslutas upptill med kapitäl, som troligen också är utförda i cement. Den dopfont, som anskaffades 1892, är även den tillverkad i cement, ett material vi idag kanske skulle finna mindre lämpligt för ändamålet.

Det s.k. vattentaket bekläddes med vitriol-inkokt furuspån på själva kyrkan och tornet med koppar. Från början var avsikten att taket skulle få skifferbeklädning. Förändringen hade troligen ekonomiska orsaker. En annan

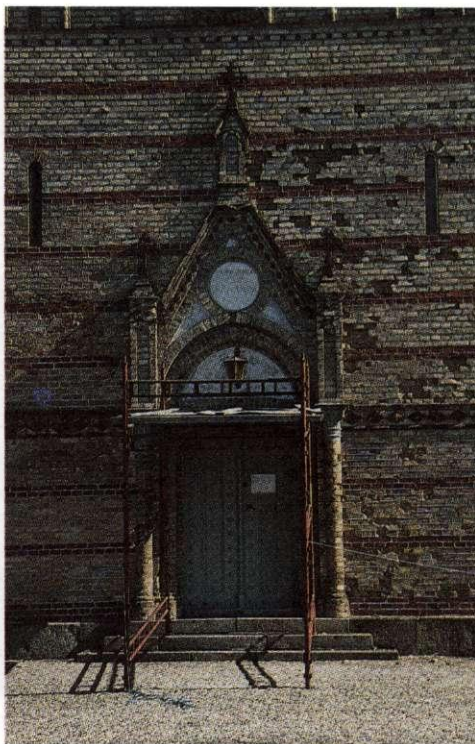

Bild 3. Portalen med sin prydnadsgavel i nygotisk stil. Korsen är i gjutjärn, och hela dekorationen sägs vara i detta material. Möjligen finns denna under de mönstermurade teglen. Texten på mittbrickan omtalar att kyrkan uppfördes 1868 under Carl XV:s regering.

förändring var att dörren, som ledde direkt in i koret, slopades. Detta på inrådan av baron Wrangel, som ansåg att den skapade drag och förfulade kyrkans utseende. Enligt kostnadsförslaget skulle ytterdörrarna fernissas, vilket troligen också blev fallet. I tornet placerades de gamla kyrkornas klockor, Borlunda kyrkas från 1728 och Skeglinge kyrkas från ca 1450.

Interiör och inredning

Interiören speglar det synsätt, som präglade gotikens kyrkobyggnad. Materialen skulle framträda med sin egen färg, eller om målning var nödvändig, skulle den förstärka materialets egen färgsättning. Tegelytor skulle helst inte döljas under puts. Innertaket och

Bild 4. Interiör mot koret i öster. Altaret har en tämligen framträdande plats, då det fritt avtecknar sig mot den draperiförsedda valvbågen. Genom väggens vita färg kan teglets rundbågsfriser och mönster skönjas. Fotot är troligen från 1960-talet, men interiören är likadan i dag, bortsett från det gamla altaret, som nu också står uppställt i kyrkan.

bockstolen i Borlunda kyrka avsågs att fernissas men målades i en mörkbrun ton. För innerväggarnas utseende finns lite olika uppgifter. Vid kyrkans besiktning talas om målning med tunna kalkfärger i olika kulörer. Ragnar Hjort talar 1928 om påmålningar i rött, grått och vitt. Enligt uppgift i J. M. Sjögrens föredrag *Om Kyrko-Architektur* 1870 skulle de inre muryornas mönster och färg utgöras av teglet självt. Troligen har målning förekommit på en del av den inre murytan. Ritningen visar en bred mönsterbård ett stycke upp på väggen, som antingen målats eller lagts i tegel eller är en kombination.

I koret och sakristian lades trägolv, vilka avsågs att fernissas, men de kom istället att målas i ekfärg. I övriga kyrkan samt i tornets nedre del lades flisgolv i blått och gult. Altarverket, predikstolen, orgelfasaden och

den slutna bänkinredningen avsågs alla enligt kostnadsförslaget att fernissas, men de kom istället att målas i ekådring. Altarverk och predikstol har tydliga gotiska stildrag liksom den numera utbytta orgelfasaden.

Borlunda kyrkas stil

Borlunda kyrka uppfördes i den period, som understundom kallats en sökandets tid. Nyklassicismen avklingade som stilideal, och gotikens formspråk var ännu måttfullt och trevande. Många arkitekter sökte inspiration från andra europeiska länder, och många stildrag blandades.

Borlunda kyrka har kallats både för romansk och gotisk, med huvuddrag av nyrenässans och med bysantinska drag. Detta kan kanske sammanfattas som en fritt historiserande stil, där man kan se olika huvuddrag

som dominerande, beroende på person, tid och intresseinriktning. Den medeltida italienska förebilden är mest märkbar i kyrkans yttre utformning och i teglets mönstermurning. Romanska drag kan anas i fönstrens rundbågeform. Inspiration av engelsk nygotik kan spåras i den öppna trätakstolen och det asymmetriskt placerade västtornet. Andra gotiska stildrag är fialer och rosettfönster. Kyrkan har det latinska korsets plan med tvärskepp av ungefär lika bredd som långhuset. Detta ger en stor rymd i kyrkorummet och inger känslan av att man befinner sig i en centralkyrka, vilket möjligen kan uppfattas som ett bysantinskt drag.

Kyrkogården

Kyrkogården nyanlades efter kyrkans uppförande. Kyrka och kyrkogård bör ses som en enhet. De är beroende av varandra och utgör tillsammans den yttre kyrkomiljön. Den nya kyrkogården var föremål för mycket omsorg med planritning och detaljerad växtlista liksom en omfattande redogörelse för anläggandet. På den gamla kyrkogården hade människor varit vana att röra sig fritt, men den nya kyrkogården blev en arkitektonisk anläggning, där gångsystemen bestämde rörelsemönstret. Det var inte så lätt att anpassa sig till denna nya idé. Protokollen talar om oönliga gångstigar och klängande på kyrkogårdsmuren. För att stävja detta ofog sattes ett vite på 10 Rd.

Kyrkogårdens växtmaterial förändrades sedan i flera omgångar. Någon form av barrträd tycks alltid ha utgjort en viktig grundstomme. Först planterades gran, år 1896 troligen idegran, och ett stycke in på 1900-talet planterades tujor. I 1800-talets kyrkogårdsmiljö ansågs barrträd vara sällsynt lämpliga på grund av den mörkgröna färgen eller »den allvarsamma grönskan» som det uttrycktes. Dagens kyrkogård domineras helt av de nu ganska stora tujorna, vilka tillsammans med

den Italieninspirerade kyrkan ger miljön en lätt sydländsk och säregen prägel.

Restaureringar och förändringar

Till det yttre har Borlunda kyrka inte genomgått några större förändringar sedan den uppfördes. Murverksrenoveringar, några ganska omfattande, har genomförts vid flera tillfällen. Den första kom redan 1874, då kyrkans byggmästare fick avhjälpa de brister, som det dåliga teglet och cementbruksfogningen orsakat. År 1880 och 1899 genomfördes ytterligare renoveringar av murverket, och 1880 byttes spåntaket mot ett skiffertak.

Den största förändringen inträffade vid restaureringen 1929, vilken leddes av domkyrkoarkitekt Theodor Wählin. Den smala orgelläktaren utvidgades och en ny orgel anskaffades vilken försågs med orgelfasad i kalksten. Golven lades om med Närkeskalksten i kor och gångar samt i förhallen, i bänkraderna lades furugolv och i sakristian ekparkett. Bänkinredningen byggdes om med lutande ryggstöd och bredare sittbräden. De koleldade kaminerna ersattes med elradiatorer. Elektrisk belysning hade installerats redan 1918. Hela interiören fick ny färgsättning, där helhetssynen betonades; väggarna vitkalkades och bänkar, predikstol, altarverk och orgelskrank målades i ljust och mörkt grått, gråblått samt guld. Innertaket målades ljust pärlgrått. Denna restaurering var en ren stilrestaurering som utfördes för att passa tidens smak, och interiören fick en sval och klassicistisk pägel. Den nya tidens krav på ett funktionellt kyrkorum kommer till uttryck i form av komfortabel värme, bekvämare bänkar och utvidgad orgelläktare.

Restaureringen präglas av det tidiga 1900-talets negativa syn på 1800-talets arkitektur och färgsättning, men det går också att spåra ett antikvariskt intresse, i varje fall från myndighetshåll. Ragnar Hjort från kulturhistoriska byrån besökte kyrkan och fann då att den

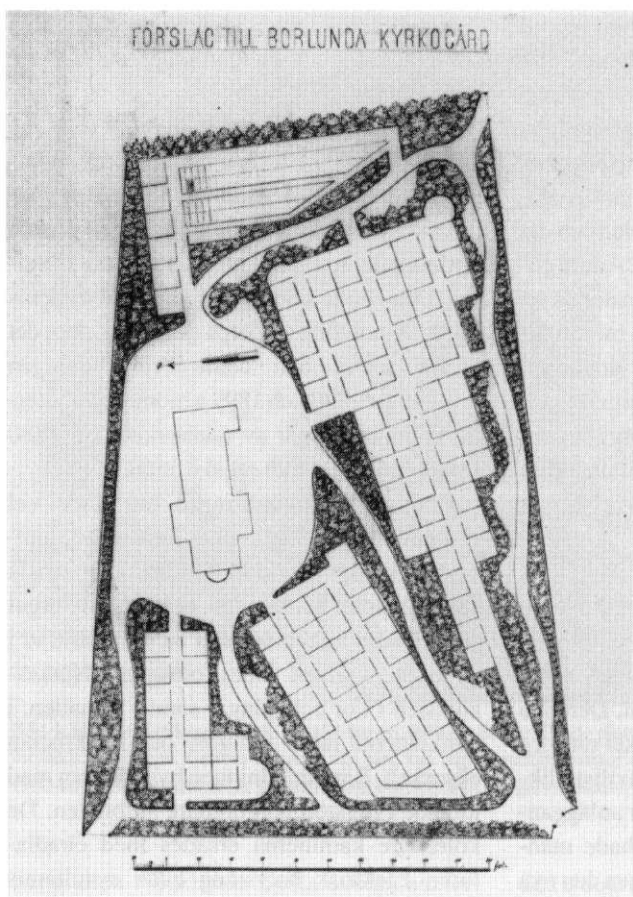

Bild 5. Förslag till Borlunda kyrkogård, troligen upprättat omkring 1868, och senare permanentat. Gångarnas sträckning överensstämmer i stort med dagens kyrkogård. Gången vid östra sidan har idag en mer böjd sträckning i stället för ritningens raka. De böljande linjerna antyder inspiration av den engelska parkens romantiska ideal.

inte borde förändras i färgsättning eller annat. Men han anpassade sig i stort efter arkitektens och församlingens önskemål. Den putsning av den inre muren, som församlingen önskade, lyckades han dock avstyra. Kyrkans interiör idag härstammar från denna restaurering. Den enda förändring som skett är att vägarna vid restaureringen 1968 målades med plastfärg istället för den från början tänkta kalkningen. Plastfärgen bildar ett tätt skikt som inte släpper igenom fukt, vilket ytterligare bidrar till kyrkans förfall.

Då yttertakets var i dålig kondition, lades ett nytt skiffertak, och nya hänggrännor och stuprör sattes upp. Två nya klockor hängdes upp i tornet, de äldre fick en plats inne i kyrkan. Mur-

verket genomgick en grundlig restaurering och först nu undersöktes murtegel av Byggnadsstyrelsen, som fann att de var genomfuktade nästan till mättnadsgränsen och så porösa, att någon frostbeständighet inte kunde påräknas. Nu insåg man också det olämpliga med cementbruksfogning, och kalkbruk användes vid omfogningen. Vid denna restaurering igenmurades den yttre torndörren. Den inre ingången till tornet, vilken förut blivit igenmurad, togs åter upp. För den elektriska anläggningen byggdes ett transformatorrum i förhallen. Murverket kom att genomgå ytterligare renoveringar 1953 och 1967.

Framtiden för Borlunda kyrka

Kyrkor i förändring

Borlunda kyrka befinner sig i dag i en helt annan verklighet än då den uppfördes. Under 1800-talets senare del tilltog sekulariseringen, och inställningen till kyrkan blev en annan. Kyrkibesöket grundades nu i större utsträckning på personlig tro och var inte längre en del i den sociala tillvaron. Landsbygden har avfolkats i samband med att jordbruksnäringen minskat i betydelse. Inflyttningen till tätorterna har pågått under hela 1900-talet, och för att tillgodose behoven har nya kyrkor uppförts i städernas ytterområden, där den nya bostadsbebyggelsen finns.

Kyrkibesökarna har under 1900-talet blivit allt färre, och idag är få kyrkor välbesökta en vanlig högmässa. Kyrkibesöken reserveras numera ofta för de personliga och de större kyrkliga högtiderna. Trots den klena besöksfrekvensen är det få som vill vara utan sin kyrka. Den är för många en fast punkt i tillvaron, både bildligt och bokstavligt. Kyrkobyggnaderna utgör en fast struktur i landskapet och markerar var socknens kulturella och administrativa centrum en gång var beläget.

Kyrkobyggnader har alltid utsatts för förändringar i olika historiska skeden. Efter reformationen skulle kyrkorna förseas med bänkar, predikstol och orgel, och under 1700- och 1800-talen utvidgades och nybyggdes kyrkor. Under 1900-talet har det handlat om uppvärmning och att tillgodose en rad praktiska behov. Idag ställs återigen nya krav på kyrkobyggnaden som tillgänglighet för rörelsehindrade, säkra utrymningsvägar vid brand, tillgång till toalett m.m. Dessutom finns önskemål om förändringar, som gör det möjligt att fira gudstjänst på ett nytt sätt. Den nya kyrkohandboken rekommenderar t.ex. fristående altare och golvplacerad predikstol. Kyrkor, vilka upplevs som allt för stora på grund av allt för få kyrkibesökare, önskas förminska och omgestaltade.

Riva eller bevara?

Borlunda har genomgått ett antal restaureringar genom åren. Idag är kyrkan i stort behov av en murverksrenovering och även andra åtgärder. Murverket har spjälkat och vittrat sönder framför allt på den södra sidan. I södra tvärskeppets västra hörn har takstolens träbjälkar ruttnat. Interiören har fuktskador, inte minst orsakade av den plastfärg, som användes vid väggmålningen 1968. Saltutfällningar finns på åtskilliga ställen, och även i interiören har teglet vittrat. Kyrkan stängdes av yrkesinspektionen 3/11 1992, då rasrisken bedömdes vara stor. Utanför kyrkan finns avspärmingar, som hindrar besökaren att gå för nära muren.

De skador som finns har konstaterats vid utredningar gjorda i början av 1980 och i början av 1990. Den första utredningen resulterade inte i någon restaurering, då församlingen saknade medel. Efter den andra utredningen anslogs 50 000 kr, men då summan ansågs otillräcklig för en renovering av någorlunda storlek, ledde den inte till några åtgärder.

Antikvarier och pastoratskyrkorådet har tämligen skilda åsikter om vad som är rimligt, möjligt och försvarbart, då det gäller Borlunda kyrkas restaurering och framtida existens. Antikvarisk expertis anser det fullt möjligt att återställa kyrkan och därmed säkra dess fortbestånd till kostnader som inte är orimliga. Utbyte av skadat tegel och foglagning med kalkbruk samt åtgärdande av de ruttna takbjälkarna är inga svåra åtgärder, anser antikvarien. Det tegel, som håller en bättre kvalitet, blir kvar, vilket innebär en förbättring av tegelmuren. Pelare kan putsas om och kyrkan torkas upp. Värre ställer det sig med plastfärgen, som troligen är svår att avlägsna och då eventuellt får vara kvar. Skadorna är ännu inte av den omfattningen att de hotar byggnadens goda bestånd. Däremot finns det inga planer på någon återgång till väggarnas ursprungliga färgsättning.

Riksantikvarieämbetet föreslår att pastoratet genom att söka kyrkobyggnadsbidrag skulle kunna reparera kyrkan så pass mycket att förfallet stoppas. Kyrkan skulle sedan läggas i »malpåse». Pastoratskyrkorådet anser att om kyrkan renoveras, ska det ske med siktet inställt på mindre underhållskostnader i framtiden. Kyrkan ska också kunna användas om den restaureras, så förslaget med »malpåse» är inget som intresserar pastoratet. Det är bara det, att kyrkan egentligen inte behövs, den är övertalig.

Kyrkobyggnadsbidrag är en möjlighet för församlingar, vilka saknar tillräckliga medel, att finansiera en restaurering. Bidraget utbetalas med högst 80 % av restaureringskostnaden, och vissa kriterier måste vara uppfyllda.

Från den 1/1 1989 har Gårdstånga pastorat ansvar för kyrkor och övriga fastigheter. Församlingskyrkoråden ansvarar för inventarierna i kyrkor och församlingshem samt för den kyrkliga verksamheten. I Gårdstånga pastorat ingår, förutom Borlunda-Skeglinge, Gårdstånga, Holmby, Skarhults och Östra Strö församlingar. Pastoratet intar en mer praktisk och rationell hållning gentemot Borlunda kyrka. Pastoratskyrkorådet beslutade 1/9 1993 att inte anslå medel till renovering av Borlunda kyrka och att inte söka kyrkobyggnadsbidrag. Som skäl för detta angavs bl.a. den stora kyrkotätheten inom pastoratet, Borlunda kyrkas låga användningsgrad och inte minst kyrkans från början dåliga byggsbstance, vilket för all framtid skulle medföra höga kostnader.

En inte oväsentlig orsak till att pastoratskyrkorådet inte vill anslå medel till kyrkans restaurering är att den egentligen inte behövs för det kyrkliga arbetet. Gudstjänstbesökarna har med åren blivit allt färre, och att fira högmässa för 1–2 deltagare anses inte särskilt meningsfullt. Uppvärmningskostnaden är också en tung post.

Borlunda-Skeglinge församling önskar få en renovering till stånd. Via påtecknade upprop försöker man få gehör för sina åsikter, och församlingen har tagit till olika argument för att få »sin» kyrka renoverad. Det går här att dra paralleller mellan frågan om Borlunda kyrkas framtid och de stridigheter, som sammanbyggnaden av Borlunda-Skeglinge orsakade. Kyrkan har fortfarande stort värde som bygdens symboliska centrum, och om den försvinner, riskerar bygden att på något sätt utplånas. I denna kamp tar man till de argument, som finns till hands, sakliga eller inte. Borlunda-Skeglinge församling har en liknande ställning som den Skeglinge församling en gång hade, det vill säga de befinner sig i underläge. De som har kyrkan som arbetsplats ser gärna mer praktiskt på problemen, då som nu.

Enligt kulturminneslagen har pastoratet ett oinskränkt ekonomiskt ansvar för de kyrkobyggnader, som omfattas av lagen, det vill säga alla kyrkor uppförda före 1940, som är invigda för Svenska kyrkans gudstjänst och förvaltas av kyrklig kommun. Pastoratet anser sig ta rimligt ekonomiskt ansvar för Borlunda kyrka med tillsyn och utförande av akuta reparationer. Däremot anser man inte att ett i framtiden onormalt högt underhåll på grund av en i grunden »fuskbyggd» kyrka tillhör ett rimligt ekonomiskt ansvar. Den arkitekt, som utrett skadebilden, anser att man i framtiden får räkna med ytterligare kostsamma renoveringar. Det är huvudsakligen ett för all framtid kostsamt underhåll samt »övertaligheten», som gör pastoratet tveksamt till en eventuell restaurering.

Här belyses något den komplexa situation som uppkommer, då en kyrka inte behövs för den kyrkliga verksamheten och antikvarisk expertis önskar se den restaurerad av kulturhistoriska skäl. Något som pastoratet inte anser sig ha vare sig lust eller råd till.

Att det som i Borlunda rör sig om en kyrka

från 1800-talet kan också ha sin betydelse. Inställningen till 1800-talsarkitekturen är fortfarande njugg; det anses inte alltid självklart att den besitter kvaliteter, som gör den värd att värda och bevara åt eftervärlden. En medeltida kyrka rörer i allmänhet större uppskattning. Denna negativa inställning till föregående århundrade har varit allmänt förekommande genom historien. Om ytterligare ett antal år kommer denna arkitektur att få ett helt annat antikvariskt värde. Vad gäller Borlunda kyrka anser Riksantikvarieämbetet att den saknar motstycke i Sverige. En liknande kyrka i den italienska stilen går alltså inte att uppbringa.

Övertaliga kyrkor

Problemet med övertaliga kyrkor är inte något som enbart drabbat Gårdstånga pastorat; det är ett mycket vanligt bekymmer både i landsförsamlingar och i städer. Svenska kyrkan har tillsatt en utredning angående de övertaliga kyrkorna, som beräknas vara klar före utgången av 1995. De förslag som framkommer ska troligen ut på remiss, så någon snabb lösning är inte att vänta. Skiljandet av kyrka-stat är en annan stor förändring, och ingen vet hur detta kommer att påverka kyrkobyggnadernas vård och underhåll i kulturhistoriskt avseende.

Övertaliga kyrkor är inget nytt; det har förekommit då och då under historiens lopp. Inte minst reformationen gjorde många kyrkor överflödiga. Under 1600- och 1700-talen genomfördes genom kungliga ingripanden då och då strukturreformer, som innebar att t.ex. annexförsamlingar slogs samman med moderförsamlingen. Under 1800-talet övergavs och revs många kyrkor, andra uppfördes i deras ställe. De samhällsförändringar som lett till 1900-talets övertalighetsproblem är inte någon typiskt svensk företeelse utan förekommer även i vår omvärld. Det uppförs emellertid även nya kyrkor; från andra världskriget och framåt har det i Sverige uppförts omkring 700 nya kyrkor.

Dagsläget

Pastoratet beslutade även hösten 1994 att inte ansöka om kyrkobyggnadsbidrag för restaurering av Borlunda kyrka. Debatten kring kyrkans existens har hårdnat, och alla nu tänkbara alternativ innebär någon form av förstörelse.

Att restaurera den anses för dyrbart; kostnaden för detta beräknas till drygt 2,5 miljoner kr. Det är ett högt belopp, kanske allt för högt. Erfarenheten har visat att kostnader gärna tas till i överkant, då det gäller restaurering av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse, som man inte anser sig ha råd med. Och så anser man sig inte behöva kyrkan i sin nuvarande funktion som gudstjänstlokal. En eventuell användning för andra ändamål ställer sig svårt med tanke på det lantliga läget och att kyrkan omges av en kyrkogård. Det saknas också bestämmelser för hur en kyrka »avvigs», eventuell försäljning till utomstående m.m. Att riva kyrkan är inte heller godtagbart ur ekonomisk synpunkt, det skulle bli allt för kostsamt. Det finns idag inga rutiner för kyrkorivningar, så även ur den aspekten är det ett besvärligt alternativ. Dessutom skulle en rivning medföra en rad nya problem. Vad gör man med alla inventarier, stora som små? Och hur förfar man vid en dokumentation, finns det foton och ritningar m.m.? Ska grunden läggas ut och markera planen, som då blir fast fornlämning, som ska skyddas och därtill vårdas? Det mest ekonomiska alternativet anses vara att kyrkan får stå och falla ihop av sig själv. Eftersom restaureringar uteblir är det just nu vad som sker.

Det alternativ som pastoratskyrkorådet fastnade för vid sitt senaste möte var en partiell rivning av kyrkan. Kyrkoruinen skulle sedan fungera som en typ av friluftskyrka. Med en partiell rivning skulle kyrkans symbolvärde och antikvariska värde kunna bevaras, anser pastoratet. Även detta alternativ innebär många problem och höga kostnader,

något som ännu inte verkar ha utretts. Att riva försiktigt och delvis är en grannlaga och krävande uppgift. Vilka kriterier gäller då man avgör vad som ska rivas och vad som ska lämnas kvar? Murarna måste sedan stötts och förstärkas och de upptill bara murytorna förses med lämplig avtäckning. Var ska inventarier och inredning förvaras? Dessutom finns det anledning att fråga sig vilka antikvariska värden som bevaras genom en partiell rivning. Och om kyrkan inte anses behövas i restaurerat skick, hur kan det då finnas/skapas behov för en kyrka i ruingestalt? Ruiner kräver även de ständigt underhåll, och enligt den erfarenhet som finns brukar det röra sig om betydande summor. Ansökan om partiell rivning har sänts till Civildepartementet.

Debatten kring Borlunda kyrkas framtid visar på det allt kärvare kulturpolitiska klimat, som våra kyrkor befinner sig i, och då speciellt de byggnader, vilka kräver dyrbara reparationer och dessutom anses som övertilliga. Kyrkan som organisation står inför många förändringar och det verkar finnas en tendens till att Svenska kyrkans kulturhistoriska förvaltaransvar luckras upp. Det är ofta den rent kyrkliga verksamheten som varit målet, och problemen har formulerats utifrån behoven av ändamålsenliga, lämpligt lokaliserade och ur driftssynpunkt godtagbara lokaler. Från Riksantikvarieämbetet anser man att kyrkans roller som kulturhistoriskt minnesmärke, bygdesymbol och gudstjänstlokal inte kan särskiljas. För Borlunda kyrka är framtiden i hög grad oviss.

Källor och litteratur

Stockholm

Kungliga Vitterhets Historie och Antikvitetsakademiens arkiv, Antikvarisk Topografiska Arkivet (ATA).
ATA och K-byråns arkiv: brev.

Lund

Lunds landsarkiv (LLA)
Borlunda kyrkoarkiv: Olika stämmoprotokoll, räkenska-

per, handlingar angående kyrkan t.ex. brev, kostnadsförslag, kartor och ritningar, restaureringsförslag, kontrakt. Theodor Wählin's samling: Ritningar, utredningar, arbetsbeskrivningar.

Gårdstånga

Gårdstånga pastorat

Handlingar angående Borlunda kyrka.

Tryckta källor

- Arbin, Christina von, »Kyrka/stat och övertalighet», *Kulturmiljövård* nr 1 1993.
- Björning, Lars, »Tegel och tegeltillverkning i Skåne under fem århundraden», *Skånes hembygdsförbunds årsbok* 1984.
- Borlunda och Skeglinge, en bok om, utgiven av Thorsten Levenstam i samarbete med S. Bynke, C. E. Lundberg, T. Andersson & C. Hansson, Eslöv 1982.
- Fehrman, Carl, *Kyrkogårdsromantik, Studier i engelsk och svensk 1700-talsdiktning*, Skrifter utgivna av Vetenskapsocieten i Lund, nr 43, Lund 1954.
- Fernlund, Siegrun, »ett Herranom värdigt tempel» *Kyrkorivningar och kyrkobyggen i Skåne 1812-1912*, Lund 1982.
- Fädernas kyrkor - till varje pris? Diskussionshetänkande utgivet av 1990 års kyrkobyggnadsutredning, Svenska kyrkans centralstyrelse, Stockholm 1992.
- Grandien Bo, *Drömmen om medeltiden*, C. G. Brunius som byggmästare och idéförmidlare. Nordiska museets handlingar 82, Stockholm 1974.
- Handlingar angående prästmötet i Lund 1870, 1876, 1883, 1891, 1900.
- Hellspong, Mats & Löfgren, Orvar, *Land och stad, Svenska samhällstyper och livsformer från medeltid till nutid*, Lund 1984.
- Johannesson, Gösta, *Skånes historia*, 3 uppl., Malmö 1977.
- Kyrkogårdens gröna kulturarv, Eivor Bucht (red.) m.fl., Moviumsekretariatet, Alnarp 1992.
- Lindahl, Göran, *Högkyrkligt, lågkyrkligt, frikyrkligt i svensk arkitektur 1800-1950*, Stockholm 1955.
- Müller, Daniel, *Trädgårdskonst*, Anvisningar att anlägga och underhålla trädgårdar, 2 uppl., Stockholm 1858.
- Nygotiska kyrkor i Skåne, Utveckling i form, material och konstruktion 1840-1910, Konsthögskolans Arkitekturskola, Stockholm, 1991.
- Sjögren, J. M., »Om Kyrko-Architektur, Föredrag vid prestmötet i Lund den 24 augusti 1870», *Handlingar om prestmötet i Lund 1870*.
- Zettervall, Helgo, *Allmänna Anvisningar rörande Kyrkobyggnader*, Stockholm 1887.

Teater, musik, poesi och bröllop vid Ales stenar

Nutidsmänniskors behov av forntida helgedomar

Av Märta Strömberg

Arkeologiska institutionen, Lunds universitet

Ales stenar är välkänt som ett minnesmärke långt utöver det vanliga. De flesta av oss uppfattar fornlämningen som en symbol för ett väldigt skepp, och man tror inte gärna att någon kan undgå att uppleva skönheten i det numera öppna landskapet med den vida utblicken över bördig bygd i norr och hav i söder (fig. 1). Anders Österling har förvisso i sin så ofta citerade dikt på ett enastående sätt lyckats fånga stämningen här uppe på Kåsebergaåsen.

Efter restaureringen 1956 började turisterna att söka sig upp till Ales stenar. Enligt de förda gästböckerna under de första årtiondena kunde det exempelvis i juli månad komma omkring 10 000 besökare.¹ Under senare år har platsen blivit ett allt populärare utflyktsmål. Skånes turistråd uppskattade 1992 antalet besökare till ca 400 000 personer, och under en enda sommar dag kan det komma ca 6 000 turister. Som ett rekord anges i en tidningsartikel, att det den 26 juni 1994 kom ca 15 000 personer i 5 000 bilar.² Enligt min uppfattning är nog den nämnda årssiffran något i underkant, eftersom det faktiskt kommer ganska många hit även under kalla, blåsiga senhöst- och vinterdagar.

Varför så många turister vid Ales stenar?

När det gäller uppskattat antal besökare i Skåne delar Ales stenar förstaplatsen med Stenshuvuds nationalpark. Även om det är en fin plats så kan man ändå fråga varför. Svaret blir rimligtvis att utfärden inte bara gäller Ales stenar utan även ett avkopplande besök i Kåseberga hamn med det som där erbjuds.

Det är givetvis också fråga om en skicklig marknadsföring, och dessutom har fler människor fått råd och möjlighet att göra sådana utflykter. I och med att fornlämningen Ales stenar förekommer i broschyrerna uppmärksammas många på att den finns och är värd ett besök.

Vilka är det då som kommer till Kåseberga? Eftersom jag under senare år har vistats mycket på åsen och tidvis också arbetat med undersökningar av olika slag har jag haft tillfälle att träffa ett stort antal besökare och då även (vid sidan av de guider som ibland förekommer) informera om Ales stenar.

Att det bland besökarna är så många skåningar beror inte bara på att de har kort resväg utan även på att de har läst i lokala tidningar och i tidskrifter om skeppssättningen och nu vill se den själva. En del har varit i Kåseberga som skolbarn, dock utan att alltid minnas något speciellt om just stenarna. För övrigt möter man grupper och enskilda från hela världen, självfallet flest från Norden med angränsande länder. De vanligaste frågorna till mig har varit

- 1) om skeppssättningens konstruktion och orientering har något med sommarsolståndet eller andra astronomiska iakttagelser att göra, och ofta föres då Stonehenge i England på tal
- 2) varför man inte tidigare har grävt i skeppet (det står så på anslagstavlan) samt
- 3) om vi tror att en vikingahövding har begravts här.

Fig. 1. Ales stenar utan besökare så som många önskar sig. Foto Curt Roslund, Chalmers tekniska högskola, Göteborg.

Under dessa år har mina medarbetare och jag observerat besökarnas varierande beteende och därmed i olika hög grad visat intresse för Ales stenar. Många är fascinerade av *landskapet* med åsen, havet, himlavalvet och Ales stenar. De är entusiastiska och ser detta som en utfärd av hög klass. Man ägnar då inte så mycket tid åt stensättningen, om det inte råkar pågå en utgrävning, utan gör pliktskyldigast en vandring från stäv till stäv för att sedan styra kosan bort mot åsbranten och stranden.

En stor grupp människor prioriterar däremot *fornlämningen* antingen de är där för första gången eller kommer för att se den igen. Det är detta som är anledningen till besöket, och jag har sett hur de ägnat mycket tid åt att gå runt för att se på blocken, känna på dem och ta bilder. Många vill ha så mycket information som möjligt och ställer rätt ofta adekvata frågor. Inom denna grupp finns också några få som tycker att de vill komma hit för

att uppleva »magi och mystik», och detta gör man bäst om det inte finns så många andra människor tillstädes och också om man slipper att bli informerad om Ales stenars tillkomsttid, funktion eller samband med forntida bosättning i området. Om allt detta är höljt i dunkel ges fantasin fritt spelrum.

Till sist finns det några besökare, som återkommer gång på gång och som har egna tankar och idéer, som de efterhand utvecklar mer och mer. De lägger ned ett stort arbete för att bygga upp en argumentationskedja. Det är här inte fråga om arkeologer utan om företrädare för andra yrkeskategorier. Till detta skall jag återkomma i ett annat sammanhang.

Fornforskares och arkeologers syn på fornminnet i landskapet

För 35 år sedan skrev Gustaf Åberg en tidskriftsartikel om Ales stenar. Han redogör där kortfattat för äldre uppgifter om stensätt-

ningen i text och på kartor. Här skall inte upprepas vad som där säges om de olika namnen, antalet stenar etc. Det i detta sammanhang intressanta är de uttalanden som gjorts om Ales stenars läge på Kåsebergaåsen. En av de fornforskare som nämnes är Sven Nilsson, som 1819 besökte fornlämningen. Han säger bara att det var en stor grupp resta stenar som »på denna höjd och på denna ödsliga hed vid hafvets bullrande svall gjorde en underlig effekt. Man berättar, att här fordom varit en hög öfver dem, men att denna blåst bort».³ Man får det intrycket att han var där en blåsig dag och egentligen inte fick något angenämt intryck av platsen men att stenarna – som inte omtalas som ett skepp – ändå gav sin prägel åt landskapet.

En annan känd fornforskare, N. G. Bruzelius, skriver 1853 om Ales stenar. Han var imponerad av skeppets storlek och tror att där har begravts en »beryktad viking». Och han finner det naturligt att man har valt just en sådan plats för begravningen. På tre sidor är det himmel och sandfält, »öfver hvilka endast korpen och örnen, vikingens trogna följeslagare, framsväfvade, erindrande om vunna strider. På den fjärde brusar hafsvågen mot den höga, branta stranden ... Från höjden af sin framstam skådade vikingen hän öfver hafvet ...» Det framgår tydligt av texten i dess helhet att platsen utvalts för att passa för en viking som fallit i strid.⁴ Bruzelius sätter alltså landskapets utseende i direkt samband med Ales stenar och anser läget vara ett viktigt urvalskriterium. Samtidigt noterar man den uppenbara skillnaden mot dagens situation. Vi ser inga sandfält, endast gräsbevuxen mark längs Kåsebergaåsen, i nordväst några åkrar och vissa mindre skogsdungar på vägen upp mot stenarna. Mera som ett kuriosum får man kanske se omnämnandet av »endast» korp och örn. Numera kännetecknas området av ett mycket rikt fågelliv.

I andra arbeten återkommer Bruzelius till

Ales stenar med utförligare berättelser. Förutom vissa uppgifter om anläggningen kan man läsa om bonden, som inte bara talar om sjöhjältens grav i skeppet utan också säger att det hördes så mycket buller därifrån om näterna att ingen vågade gå förbi i mörkret.⁵

I de nämnda exemplen från olika delar av 1800-talet nämnes alltså havet, heden och ödsligheten som karakteristiska drag. Men vad säger då en av våra stora professionella arkeologer, Oscar Montelius, om Ales stenar? Han skriver 1917 om sitt besök på platsen några år tidigare. Fastän han känner till de gamla benämningarna Ales stenar, Hede stenar och Urbans grav föredrar han att skriva »stenskeppet vid Kåseberga», som onekligen är mera neutralt och som arkeologer senare i många fall har fortsatt med. Man kunde kanske förvänta sig att Montelius skulle avstå från att ge värdeomdömen om skeppets utseende och om dess omgivning. Men han tillåter sig ändå att inleda sin artikel med att omtala att »detta af väldiga, i solen hvitglänsande stenar byggda skepp» gjort ett oförglömligt intryck på honom trots att säden ställvis skymde blocken och att dessutom flera stenar låg kullfallna eller var borttagna.⁶ Att skeppet byggts av vitglänsande stenar är ju inte helt korrekt, eftersom detta endast gäller några få block, men uppenbarligen har storleken och utseendet på just dessa kommit att dominera hans minnesbild. Efter denna inledning fortsätter Montelius sin artikel i saklig stil. Och så har det sedan i stort sett förblivit bland arkeologerna fram till vår tids lite friare formuleringssätt.

Några år före restaureringen 1956 utförde jag fältundersökningar på Stockholmsgården i Valleberga, samma socken som Kåseberga tillhör. Vid flera tillfällen vandrade jag upp till Ales stenar. Marken var då ännu uppdelad mellan olika odlare, och sandflykten dolde till större delen åtskilliga block. Till detta kom en stor träbarack, diverse stolpar mm. från den

tid under andra världskriget, då luftbevakning utfördes härifrån.⁷ Trots utsikten mot odlingslandskapet och havet gjorde fornminnesplatsen inte något djupare intryck på mig. I stället fick jag en känsla av förstämning inför det förfall som markens utnyttjande medförde. Att det inte fanns någon egentlig väg upp till Ales stenar från hamnen befäste min uppfattning att denna plats inte i någon betydande utsträckning var öppen för mer än enstaka besökare. Man anade en konflikt mellan å ena sidan lantbrukarnas naturliga vilja att freda sina odlingar mot intrång och å den andra kulturhistoriskt intresserade människors berättigade önskemål att utan hinder ta sig fram till en fornlämning. Man såg Ales stenar som en lokal angelägenhet.

Sedan den genomgripande restaureringen utförts 1956 och marken iordningstälts har fornlämningen blivit allas »egendom» och man ser den nu som en ståtlig anläggning i vad som skulle kunna kallas en nationalpark. När man dessutom haft tillfälle att se platsen under alla årstider och under de mest skiftande väderförhållanden är det svårt att undvika superlativer i sina omdömen om platsen, oavsett om Ales stenar ligger där eller ej! Men man får inte utan vidare tro att det såg ut på samma sätt vid det tillfälle när skeppssättningen tillkom och under den kanske långa tid den » användes». Det kan ha varit en ödslig hed med samma vida utsikt som i dag, men det kan också längs åsen ha funnits en busk- eller trädvegetation, som i så fall visade ett helt annorlunda och betydligt mindre attraktivt landskap.

Ales stenar blir en turistattraktion

Ales stenar är ett efter restaureringen välskött fornminne, även om det har framförts och ibland ännu höres kritik mot sättet att hålla den ställvis frodiga växtligheten stången genom att får eller numera kor betar där. Det är naturligt att fornlämningar av speciell klass

inspirerar till aktiviteter av olika slag. När kunskapen om den roll Stonehenge spelat som mätare av tiden blivit allmänt spridd drog det ståtliga monumentet till sig besöksgrupper av olika slag. Särskilt på midsommardagen har åtskilliga tusen kommit för att se solen gå upp över den s.k. hälstenen.⁸ Somliga var störande och utövade aktiviteter som hotade att skada anläggningen, vilket lett till att man numera inte får komma den så nära som förr. I Sverige har också vissa särpräglade fornminnen, som av olika skäl låg lämpligt till, varit samlingsplatser för framträdanden och festligheter. Man kan exempelvis nämna de mentala gravhögarna vid Gamla Uppsala, som genom göticismen under förra hälften av 1800-talet blev föremål för ett starkt intresse. Man samlades här, drack mjöd och firade fädrens minne.⁹

Eftersom man odlade på Kåsebergaåsen var Ales stenar och dess närmaste omgivning inte inbjudande på samma sätt som en del andra fornminnesplatser. Man ansåg att stenarna tillhörde den egna bygden och i första hand Kåsebergas befolkning. Det var främst barn och ungdomar, som uppehöll sig vid Ales stenar (eller Hé stenar, som de själva sade). Lennart Håkansson, som är född och uppvuxen i Kåseberga, berättar om hur han i sällskap med andra barn och ungdomar från byn varje påskafton gick upp till stenarna för att fylla sina medhavda påsar med gul »mossa», d.v.s. lavar, som skulle användas för att färga äggen. Eftersom de var 20–30 st. förstår man att det försvann ganska mycket av denna beläggning från blocken. Detta har vi haft anledning att beklaga vid våra undersökningar. Om mer fått vara kvar hade det kanske varit möjligt att få fram en lavkronologi eller i varje fall ett bättre underlag för en bedömning.¹⁰ Traditionen att plocka lavar upphörde troligen i början av 1950-talet, då stenarna i så stor utsträckning hade blivit översandade. Flera har också berättat om sina lekar bland

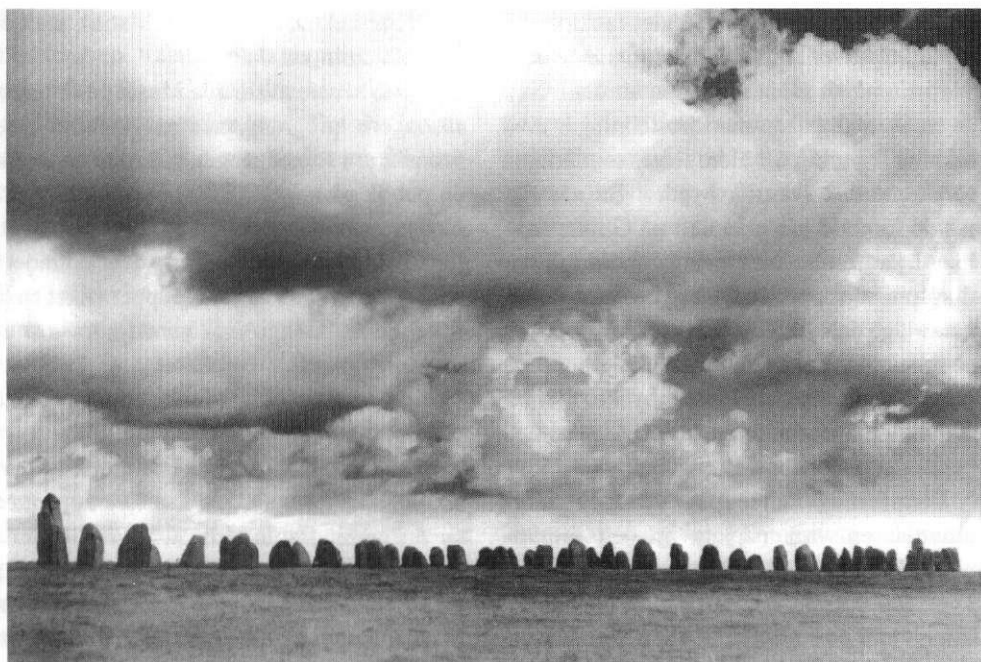

Fig. 2. Ales stenar imponerar genom sitt stora format och sitt läge på åsen. Foto C. F. Ohlsson, Borrby.

stenarna, och det förekom att var och en hade sin favoritsten, som man alltid uppehöll sig vid eller på. Men detta var alltså innan kraftåtgärder sattes in för att återställa fornlämnningen i sitt förmodade gamla skick.

Turisterna banade väg för en mängd nya aktiviteter vid Ales stenar. Man upptäckte att denna plats hade så speciella kvalifikationer att den kunde utnyttjas för många olika syften. Detta skedde inte över en natt utan successivt under årens lopp. Man inspirerades givetvis av sina naturupplevelser vid besöken på åsen, man läste i tidningarna om olika begivenheter och tog säkert också intryck av vad som sagts och skrivits om Ales stenars »kalenderfunktion» i ett forntida samhälle.¹¹

Teater

Förra året kunde man i pressen läsa att det under sommaren skulle spelas teater vid skeppssättningen. Den s.k. Ystadsgruppen i St. Herrestad hade efter visst besvär fått

riksantikvarieämbetets klartecken till olika arrangemang vid Ales stenar. Premiären ägde rum den 29 juli och man hade föreställningar onsdag till lördag fram till mitten av augusti. Eftersom jag beklagligtvis själv var förhindrad att närvara har jag förutom referat och omdömen från några besökare endast haft artiklar i vissa tidningar att tillgå.¹²

Föreställningen fick benämningen »Ale andas». Man utgick från de fyra elementen eld, luft, jord och vatten, som skulle symboliseras såväl genom platsens särskilda kvalifikationer som genom det variationsrika spelet. Man hade naturligt nog inga ambitioner att försöka förklara meningen med Ales stenar. Syftet var att ge skönhetsupplevelse och stimulera fantasin. Besökarna fick på vägen upp mot stenarna vandra in genom en entré med grova stolpar och fiskenät, och de fick sitta på utplacerade bänkar och se skådespelare och dansare, musikanter och sångare samt ryttare uppträda vid stenarna. »Rekvisita» var

bl.a. fanor, segel i olika färger, facklor och hästar! Sydsvenska Dagbladets utsände skriver i sin något svala recension att detta bara är en av otaliga sommarföreställningar med lokal anknytning till äldre tider, som årligen förekommer i svenska bygder. En näraliggande förebild har man haft på Glimmingehus. I jämförelse med många andra fall har dock teatergruppen haft ett gynnsammare utgångsläge dels för att det alltså rör sig om en så speciell spelplats, dels genom det forntida perspektivet, som kan lämna mycket mer utrymme åt fantasin än en historisk pjäs med bestämda ramar för tid och handling.

Detta initiativ kan ses på olika sätt. Man har utnyttjat en vacker plats och ett fantasi-eggande monument och genom sitt spel med estetiskt högtstående inslag givit många besökare impulser till nya tankar och upplevelser, vilket måste ses som positivt. Samtidigt bör man enligt min mening vara återhållsam med sådana arrangemang och noga pröva varje tillstånd så att platsen inte onödigtvis skadas. Uppreppning år efter år skulle kräva ständig tillsyn och minska möjligheten för många till en lugn vistelse under valfri tid på åsen (fig. 2).

Konserter och poesidagar

Musik på Österlen har under sin mer än 20-åriga verksamhet blivit ett begrepp. Man framför musik av mycket varierande slag på attraktiva platser med historisk anknytning. Kåsebergaåsen med Ales stenar tillhör den utvalda kategorin. En lördagskväll i juli 1988 hade man ett arrangemang, som bestod av föredrag och musik utförd med kopior av gamla instrument. Musikarkeologen Cajsa S. Lund berättade om instrumenten och Åke Egevad spelade på dessa. Astronomen Curt Roslund delgav besökarna sin syn på Ales stenar som ett »astronomiskt instrument» och pekade ut riktningarna till solens uppgång och nedgång vid olika tidpunkter. De ca 500

åhörarna fick plats inne i och strax utanför skeppssättningen.¹³

Två år senare avslutade Musik på Österlen säsongens program med en konsert med bronslurar i solnedgången vid Ales stenar för en publik på ungefär 3 000 personer. Tyvärr blev arrangemanget mindre lyckat genom att musikerna vandrade omkring över området i stället för att stanna invid skeppet vilket hade till följd att många inte kunde höra instrumenten.¹⁴ Antalet besökare visar ändå det ökande intresset för evenemang på denna plats.

Musik med förhistoriska instrument är kanske det som man närmast kan förknippa med en anläggning som denna. Man vill gärna föreställa sig, att skeppssättningen bland sina olika tänkbara funktioner även varit platsen för rituella ceremonier, i vilka blåsinstrument, trummor och andra ljudredskap spelat en viktig roll.

Också poeter söker sig till Ales stenar. I samband med en poesifestival i Malmö 1989 med deltagare från en rad olika länder gjorde man en utflykt till Ales stenar, som man sade sig uppfatta som en helig plats och som många poeter upplevde som inspirerande.¹⁵ En recension av boken »Färdväg», som innehåller översatta dikter av 30 engelskspråkiga poeter, kommer också in på Ales stenar, som avbildas med texten: »Kan man tänka sig en bättre plats för poesiuppläsning än den gamla skeppssättningen vid Kåseberga på Österlen?». Det gemensamma temat för dikterna är *platsens poesi*. Inspirationen och upplevelsen hämtas i olika miljöer.¹⁶

Bröllop

På tidningarnas familjesida har under senare år införts flera annonser om förlovning vid Ales stenar. Man har också kunnat läsa om bröllop, som ägt rum här och tilldragit sig pressens uppmärksamhet. Den 21 juni 1990 vigdes ett ungt par, Susann Torgander och

Rikard Silwärm av chefsrådmannen Bertil Bjelkengren. Valet av plats var nog övervägt och man hänvisade till den historiska bakgrunden och det vackra läget. Det skulle vara en »kosmisk» vigsel, som ägde rum vid sommarsolståndet.¹⁷

Ett bröllop som fick ännu större uppmärksamhet ägde rum den 30 september 1993, då Eva Liljekvist och Klas Åkerlund i fullmånens sken gifte sig vid Ales stenar, där varje block upplystes av marschaller. För vigselförrättaren, prästen Ulf Edlund var det säkert en märklig uppgift att ombesörja i facklors sken. Sångkörer kom den vanliga vägen upp mot stenarna, medan brudparet med följe kom från motsatta hållet. Också här hade man valt platsen för att den betydde något särskilt, men nu gällde det månen, som båda upplevt som en stimulerande kraftkälla.¹⁸

Har fornminnesplatser fått en ny betydelse i en »avkristnad» tid?

De senast nämnda exemplen antyder att skeppssättningen Ales stenar blivit integrerad i samhället på ett annat sätt än tidigare. De båda paren valde inte en kyrka, trots att det i det ena fallet var en präst involverad. I det först omtalade exemplet var det viktigt med sommarsolståndet, i det andra fullmånen.

Orsaken är med stor sannolikhet att söka i en förändrad tid. Att människor i allt högre grad underlåter att besöka gudstjänsterna är välbekant. Man känner sig inte hemma i kyrkan längre. Allt fler bor i tätorter i stället för som förr på landet där kontrollen över kyrkobesökarna ofta var sträng. Man tar emot intryck av många slag och är inte lika mottaglig för prästens förkunnelse. Detta har nu fortgått en längre tid, och det har medfört att många människor känt sig rotlösa i dagens »avkristnade» samhälle. De har känt behov av något utanför vardagen. Detta kan vara en av flera förklaringar till varför människor söker sig till en plats som Ales stenar. Inte så få be-

sökare har sagt att de kommer hit för att finna ro och försjunka i andakt. Det mäktiga och gåtfulla monumentet har för dem en ertidsprägel. För en del personer är det just det mystiska, det »magiska» i en anläggning av Ales stenars imponerande format, som är det fascinerande.

Man får dock ha klart för sig att det nu så starka intresset för Ales stenar inte är något i och för sig förvånande. Vi har under senare år sett det allt starkare dokumenterat. Egentligen börjar det långt tidigare, när man utnyttjat hällristningar, runtecken eller annat för politiska eller kommersiella ändamål. Men i dag har fornminnen av viss dignitet i välskött och vacker omgivning kommit att spela en allt viktigare roll för samhället. Man betraktar dessa platser som väsentliga tillgångar för arrangemang av skilda slag, och man har då alltid möjlighet att återropa det långa, för många kanske ofattbara tidsperspektivet. Det är ett kulturarv av stor betydelse men också något som måste respekteras och vårdas just som sådant.

Till slut också en påminnelse om att människor i gången tid, och egentligen inte för så länge sedan, visserligen av egen vilja eller socialt tvång var flitiga kyrkobesökare men att de också trodde på övernaturliga väsen. Dessa kunde styra deras liv i positiv eller negativ riktning, och man måste därför anpassa sig eller överlista dem. Den som förgrep sig på fornlämningar och exempelvis tog med sig stenblock hem till gården kunde drabbas av olyckor, som uppfattades som straff och enligt berättelser ofta ledde till att den skyldige bar tillbaka vad han tagit. Man kunde tro att det rådde ett motsatsförhållande mellan kristna människors uppfattning och tron på gårdstomtar, vättar etc. men troligen var den senare starkt förankrad i det praktiska livets villkor i det gamla bondesamhället.

För arkeologen är det viktigt att nå en vidgad *kunskap* om Ales stenar såväl i fråga om

hur, när och varför anläggningen en gång byggdes som vilket öde den senare mötte, dvs. vilka förändringar som efter hand kan iakttas i attityden till ett av Nordens numera mest omtalade forminnen. Men i detta ligger också att man försöker förstå de förhistoriska samhällen i den omgivande bygden, som under olika skeden var intimt förknippade med Ales stenar.

Noter

- ¹ Håkansson, L. En f.d. kåsebergabos minnesbilder från Ales stenar. *Ystads Fornminnesförening XXXV* (1990). Ystadiana 1990, s. 153 ff. Se även Strömberg, M. Vikingamonument eller maktsymbol i bronsåldersbygd? Ystadiana 1990, s. 35 f.
- ² Törnberg, U. Vad vorc byn utan sina stenar? *Sydsvenska Dagbladet*, 1.8 1994.
- ³ Åberg, G. Kring Ales stenar. Saga och sanning om skeppssättningen vid Kåseberga. *Skånes Hembygdsförbunds Årsbok* 1960, s. 51 ff. Artikeln är omtryckt i Ystadiana 1990, s. 133 ff.
- ⁴ Bruzelius, N. G. *Svenska fornlemningar*. Första häftet. Lund 1853, s. 52 f.
- ⁵ Se Åberg 1960, s. 54.
- ⁶ Montelius, O. Stenskeppet vid Kåseberga. *Minneskrift 1907-1917 utgiven af Ystads Fornminnesförening*. Ystad 1917, s. 41 ff.
- ⁷ Håkansson, a.a. s. 155.

- ⁸ Roslund, C. Ales stenar i ett vidare perspektiv. *Ystadiana* 1990, s. 125.
- ⁹ Stenberger, M. *Det forntida Sverige*. Lund 1979, s. 532.
- ¹⁰ Danerud, M. och Lundell, J.-E. En lavkronologisk studie av Ales stenar. *Ale, Historisk tidskrift för Skåneland* 1991:2, s. 7 ff.
- ¹¹ Roslund, a.a. s. 113 ff.
- ¹² Tillgren, U. Teaterbesökaren kliver in i myten. *Bohuslänningen* 20.7 1994. – Nyhlén, Å. Här kan konsten andas. *Sydsvenska Dagbladet* 24.7 1994. – Uhy, C. Segel sätts i Ales magiska stenskepp. *Dagens Nyheter* 30.7 1994. – Larsén, CH. Trivialt men vackert vid Ales stenar. *Sydsvenska Dagbladet* 31.7 1994. – Törnberg, U. Om stenarna kunde tala . . . *Sydsvenska Dagbladet* 5.8 1994.
- ¹³ Osignerad artikel med titeln Hedniskt vid Ales stenar. *Sydsvenska Dagbladet* 17.7 1988.
- ¹⁴ Malmquist, L. Musik på Österlen laddar upp: Final med lur vid Ales stenar. *Sydsvenska Dagbladet* 3.7 1990. – Zetterberg, L. Avslutning för Musik på Österlen. Lurade på lurblåsarna. *Sydsvenska Dagbladet* 17.7 1990.
- ¹⁵ Söderhjelm, T. Festivalen tog vilopaus. Poeter vilade själen i solen vid Ale stenar. *Sydsvenska Dagbladet* 27.5 1989.
- ¹⁶ Hessler, O. Heliga platser inspirerar. Printz-Påhlson söker källorna till »platsens poesi». *Dagens Nyheter* 21.6 1990.
- ¹⁷ Malmquist, L. Kosmisk vigsel i Ales skepp. *Sydsvenska Dagbladet* 22.6 1990.
- ¹⁸ Grahn, J. Bröllop i månskenet. *Ystads Allehanda* 2.10 1993. Bröllopet uppmärksammades även i andra tidningar.

En ring, ett spänne och ett bebyggelsearkeologiskt bidrag

Av Bengt Söderberg

Riksantikvarieämbetet UV-Syd
Åkergränden 8, 222 60 Lund

Två fynd i en åker i Landskronatrakten, vilka visar sig härröra från det bebyggelsehistoriskt intressanta övergångsskedet mellan vikingatid och medeltid, ger anledning till en utredning av de aktuella gårdarnas och byns ålder och tillblivelse.

Sommaren 1992 kontaktades Riksantikvarieämbetets lokalkontor i Lund, UV-Syd av herr Sven Olsson angående några föremål han hade i sin ägo. Det gällde en ring och ett spänne, som han hade funnit i åkerstycket utanför bostaden i Norra Möinge i Asmundtorps socken. Ville vi komma och titta på dem? Vid besöket i Norra Möinge kunde Sven Olsson peka ut fyndplatserna med stor säkerhet. Smyckena överlämnades för vidare befordran till Historiska Museet i Lund.

Ringens mått är 3,1 cm och är spiralvriden. Den är tillverkad av brons, och rester av förgyllning finns bevarade. Ringar började upp-

träda mera allmänt i Norden vid övergången mellan vikingatid och medeltid. Den aktuella typen är inte ovanlig och har påträffats bl.a. i Lund, i kulturlager från 1100-talets andra hälft (Stenholm 1976). Ringen kan dock ha varit i bruk länge innan den hamnade i jorden. Flera snarlika exemplar i guld är kända från vikingatida skattfynd.

Spännet är tillverkat i Urnesstil, en stil som är namngiven efter träsniderierna på den berömda stavkyrkoportalen i norska Urnes. Stilen härrör från övergången till kristen tid och är den sista renodlade nordiska djurstilen. Den förekommer också på runstenar och på

Fig.1. Den spiralvridna ringen. Foto av Martin Hansson.

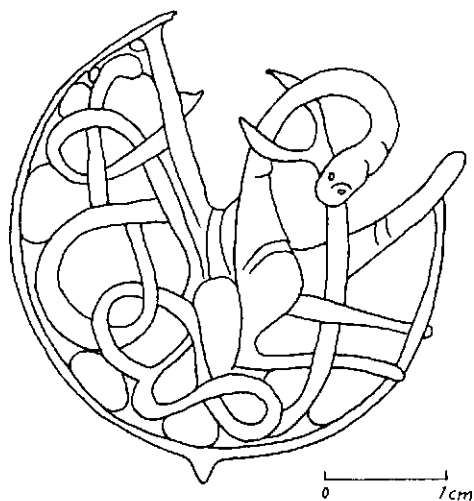

Fig. 2. Urnesspännet. Teckning av Monica Centervall.

metallföremål av olika slag från hela Skandinavien (Karlsson 1983).

Skånska Urnesspännen uppmärksammades särskilt år 1975, i samband med PK-banksgrävningen, då den första tillverkningsplatsen i Skåne, den s.k. »Urnesverkstaden» påträffades i centrala Lund. Bland annat framkom tre spännen tillsammans med gjutformar. Tillverkningen kunde daterades till tiden 1100–1150 (Bergman och Billberg 1976). Tidigare var omkring ett dussin Urnesspännen kända från skånskt område, varav hälften härstammade från Lund (Strömberg 1961).

Det aktuella spännet mäter 3,6 cm och är också tillverkat av förgylld brons. Motivet, som är placerat i en cirkelrund ram, utgörs av ett stiliserat reptilliknande fyrfotadjur med markerad bog och huvud sett uppifrån, som biter sig fast i en väv av slingrande ormar. Ramen är något skadad. En antydan till ögla finns på ramens nederdel. Smyckets baksida är försett med ett skadat nålfäste, som visar att spännet användes som brosch. Djurornamentiken saknar delvis den spänst som är så karaktäristisk för Urnesspännen, mycket beroende på att djuret har placerats eller »stängts inne» i ramen.

Inramningar av det här slaget är ett gemensamt drag för en grupp senare djurfibulor som betecknas Ålborggruppen. Lise Gjedssø Bertelssen har undersökt och katalogiserat gruppen, vilken utmärks av ett fyrfotadjur som är korsformigt arrangerat i en cirkelrund ram. Korsformen förstärks av att en ögla, eller antydan till en ögla är placerad på ramen i anslutning till djurets framben (smyckets nederdel). Djurslingor förekommer inte. Motivet är influerat av det kristna Agnus Dei, Guds lamm. Ett trettio-tal kända fynd ingår i Ålborggruppen, som till största delen är koncentrerad till trakten kring just Ålborg. Smyckena hör hemma i Urnessstilens slutfas, då den romanska stilen introduceras under 1100-talet (Gjedssø Bertelssen 1992).

År 1967 påträffades ett spänne som påminner om Ålborg-gruppens spännen på fastigheten intill Löddeköpinge kyrka (Skånes hembygdsförbunds årsbok 1967; s. 109). Dessutom har ett spänne från den tidigmedeltida stadsbildningen Tommarp (Thun 1967 fig. 26c) vissa likheter med Löddeköpinge-spännet vad beträffar den något klumpiga formen, den runda ramen och ögla. Djurornamentiken och ramens streckdekor pekar däremot i riktning mot Möingespännet, med en omväg över Hammarlunda.

Vid 1965 års arkeologiska undersökning av Hammarlunda kyrka framkom rester efter två träkyrkor, föregångare till 1100-talskyrkan i sten (Gustavsson och Weidhagen 1968). Träkyrkornas tak bars upp efter samma princip som förhistoriska treskeppiga långhus, med parvis ställda stolpar mitt i byggnaden. I ett av de stolphål som var återstoden efter den äldsta träkyrkan återfanns den mest slående parallellen till Möinge-spännet. Även detta spänne är av förgylld brons, men något mindre och med streckdekor. Djurornamentiken är mer arbetad och detaljerad än på spännet från Tommarp, men inte så elegant utformad som på Möingespännet.

Spännet från Norra Möinge uppvisar således både drag från den traditionella stilen med djurornamentik, och från Ålborg-gruppens skånska »kusiner» vad beträffar motivets placering i en cirkelrund ram med antydning till ögla. Kombinationen ögla – nål förekommer på samtliga nämnda inramade spännena, vilket har tolkats så, att spännena är avsedda att användas parvis och förenas med en kedja (Gustavsson och Weidhagen 1968; Thun 1967). För något yngre romanska spännena av typ *Agnus Dei* har det föreslagits att de även skulle kunna hängas så, att bäraren skulle kunna se det rättvänt (Gjedssø-Bertelsen 1992 s. 240; *anf. litt.*).

Urnes-stilen dateras vanligen till perioden från ca 950 till 1100-talets slut. Vad beträffar spännena så är de, som nämnts ovan, ofta svåra att datera arkeologiskt, eftersom de kan ha varit i omlopp en lång tid innan de deponerades. Dateringen av spännena från Urnes-verkstan till 1100–1150 är därför dateringsmässigt i en klass för sig, eftersom de aldrig kom i omlopp. Vad beträffar spännet från Hammarlunda, så har det använts för att datera den äldsta träkyrkan till perioden ca 1050–1075 (Gustavsson och Weidhagen 1968). Spännet från Tommarp är intressant, eftersom det återfanns i samma kontext som ett mer konventionellt Urnesspänne (dvs. utan ram). Båda spännena daterades till 1000-talet av utgrävaren, som också anför ytterligare några skånska exempel på genombrutna spännena med djurframställningar i cirkelrund ram med nålfäste men utan ögla (Thun 1967 s. 22). Dessa har publicerats av Märta Strömberg och dateras till 1000-talet, även om motivet, det tillbakablickande djuret, förekommer även tidigare (Strömberg 1961, s. 156 och *taf.* 74: 5, 74: 6).

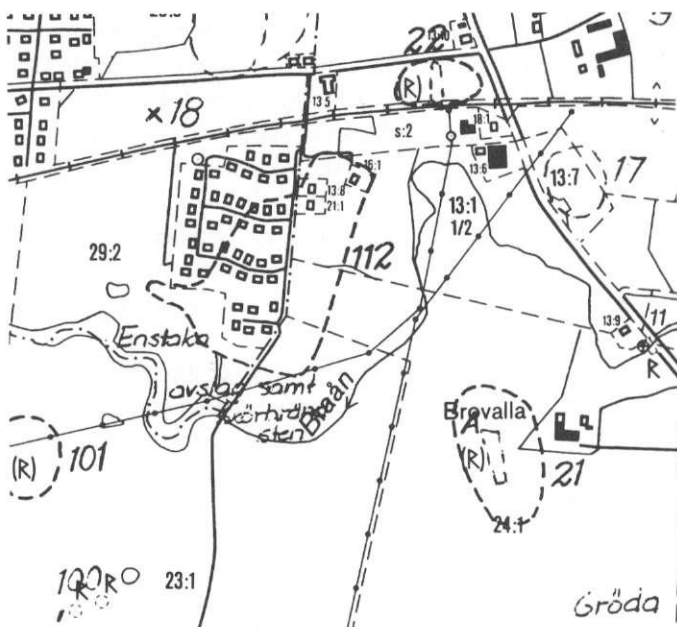
Det saknas således inte exempel på genombrutna skånska spännena med djurornamentik i cirkelrund ram, och beröringspunkter finns i förhållande till såväl Ålborg-

gruppen, genom Löddeköpingsspännet, och till klassisk Urnes-stil genom Hammarlunda-spännet och Möingespännet. Dateringsmässigt är det svårt att skilja de olika varianterna, eftersom lokala varianter antagligen förekommer parallellt, vilket också de två spännena från Tommarp antyder (Strömberg 1961, s. 156). En grov uppskattning är att Möinge-spännet kan dateras till perioden ca 1050–1150.

Vilken innebörd har dessa spännena haft? Stilen i sig är uppkallad efter en norsk kyrka och beröringspunkterna med kristendom och kyrkobyggnader är, som framställningen ovan har visat många. Det kanske mest spännande fyndet i detta avseende är Hammarlunda-spännet, som sannolikt ska tolkas som ett offerfynd.

Fyndplatserna för ringen och spännet för oss dock in på ett annat spår. Fynden påträffades på platsen för Norra Möinges gamla bytomt (RAÄ 112 i Asmundtorp socken) som återfinns i fornlämningsrika Asmundtorps socken. Norra Möinge tillhör en grupp vanligt förekommande ortnamn, s.k. »Mjöingar», vilket syftar på ett långsmalt terrängavsnitt, t.ex. en åker. Ortnamn av denna typ är dessvärre produktiva under en lång tidsrymd, från folkvandringstid och in i nyare tid. Det äldsta skriftliga belägget för Norra Möinge stammar från år 1492 (Muntliga uppgifter av Göran Hallberg, Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund).

Byn är belägen norr om en av Braåns vindlande krökar. Vid tiden för skiftena bestod byn av ett femtontal enheter som låg väl samlade kring en öppen plats. De två fyndplatserna har markerats på enskifteskartan 1806 (LMH nr 14). Denna uppvisar i stort sett samma bild av bebyggelsen och tomtgränserna som storskifteskartan från 1777 (LMH nr 3). Smyckena återfanns på ömse sidor av den enskiftesgräns som är markerad på kartan och som skär rakt genom gård nr 12

(nr 7 på 1777 års karta). Urnesspännet återfanns i den nordvästra delen av denna gårds-tomt. Ett sextiotal meter sydost om denna plats upphittades ringen, på platsen för gård nr 14. Den första tanken är naturligtvis att smyckena härrör från samma källa – en skatt. Mot detta talar avståndet mellan fyndplatserna, som var 60 meter och att de var belägna på ömse sidor av en enskiftesvall (som dock delvis har tagits bort under senare år).

Idag finns inga gårdar i Norra Möinge kvar på sina ursprungliga platser. Den västra delen av den gamla bykärnan bebyggdes med villor i början av 1980-talet, innan bytomterna fick status som fasta fornlämningar (vilket skedde i samband med fornminnesregistreringen 1985–1986 i Malmöhus län). Den östra delen av bytomten, där smyckena återfanns, är be-

lägen på s.k. omställningsmark. Bortsett från en del skörbränd sten, träkol och sot, så finns inga lämningar bevarade ovan mark som visar att gårdsbebyggelse en gång har funnits på platsen.

Utifrån fynden är det naturligtvis intressant att spekulera i de aktuella gårdarnas och byns ålder och tillblivelse. Eftersom fynden kan dateras till 1000–1100-talen är det rimligt att tänka sig att byn och kanske även gårdarna har existerat vid denna tid. För ytterligare ledtrådar till byns ålder och ursprung får man »gå över ån efter vatten».

I samband med Sydgas-projektet 1983 undersökte UV-Syd de perifera delarna av en ca 300×200 meter stor platå strax öster om åkröken och bytomten, på byns södra vång. (AiS 1982–1983, s. 459: ej publicerat manus).

Fig. 5. Storskifteskartan med boplatsområde RAÄ 21 (rastrerat) och undersökt yta med grophus markerade. Renritning av Annika Jeppsson.

Inom den 200 meter långa och 10–18 meter breda undersökningsytan dokumenterades 290 anläggningar från sten-, brons- och järnålder. I detta sammanhang är främst de vendel- och vikingatida anläggningarna av intresse. Dessa bestod av fem grophus och lämningar efter långhus och/eller hägnader samt härdar, brunnar och en knadderyta, dvs. en yta i ett gammalt våtmarksområde som hårdgjorts med hjälp av småsten. Huslämningarna fördelade sig tämligen jämnt över undersökningsytan.

Sju ¹⁴C-prover från härdar, brunnar och grophus har analyserats av The Svedberg-laboratoriet i Uppsala (Ua 5257–5263). Resultaten visar att platåns yngsta bosättningsfas kan dateras till vendel- och vikingatid. Det »viktade» medelvärde av de sju proverna anger, med två sigmas intervall (dvs 95 % sannolikhet), perioden 772–976 AD. Mot slutet av 900-talet introduceras den keramiktyp som benämns äldre svartgods eller Östersjökeramik i stor skala i Skåne. Ingen keramik av denna typ framkom på boplatzplatån.

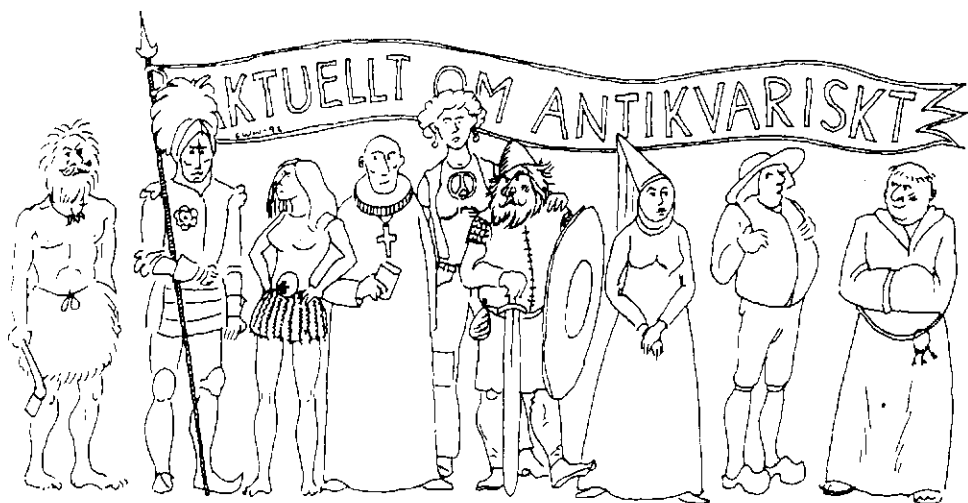
Det nuvarande forskningsläget talar med andra ord för att bopålarna i Norra Möinge flyttas omkring år 1000 från platån över ån, till platsen för den historiskt kända bytomten. Arkeologiska undersökningar har visat att många danska och skånska slättbyar kan dateras till tio- och elvahundratalen. Ofta finns också en eller flera vendel- och vikingatida boplatser i mer eller mindre omedelbar närhet av bytomten (Calmer 1986), som visar att byns marker eller resursområde har varit bebodda även under föregående perioder.

För att bättre förstå övergången mellan de bebyggelseenheter som vi kallar vikingatida boplatser respektive medeltida bytomter krävs ett ingående studium av de arkeologiska

källmaterialen. För närvarande pågår en verksamhet inom UV-Syd som tar sikte på att sammanställa och utvärdera de arkeologiska undersökningar som utförts av UV-Syd inom bytomter i Malmöhus län (Söderberg 1994). Parallellt med detta pågår rapportarbetet av Sydgas-projektet, där flera omfattande material består av just vendel- och vikingatida boplatser i närheten av historiskt kända bytomter.

Litteratur och referenser

- ÅiS. Wallin, L. Asmundtorps sn. N. Möinge 24:1, Punkt nr 48. Arkeologi i Sverige 1982–1983, s. 459. Riksantikvarieämbetet, Stockholm.
- Bergman, K. och Billberg, I. 1976. Metallhantverk. Uppgrävt förflutet för PK-banken i Lund. *Archaeologica Lundensia* VII. Lund.
- Callmer, J. 1986. To stay or to move. Meddelanden från Lunds Universitets historiska museum 1985–86. Lund.
- Gjedssø Bertelsen, L. 1992. Præsentation af Ålborg-gruppen - en gruppe dyrefibler uden dyreslung. Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie 1991. København.
- Fornminnesregistret. Riksantikvarieämbetet, Stockholm.
- Gustafsson, I. och Weidhagen, M. 1968. Investigations in Hammarlunda church. *Res Medievales. Archaeologica Lundensia* III. Lund.
- Karlsson, L. 1983. Nordisk form. Om djuornamentik. Statens historiska Museum. Studies 3. Stockholm.
- LMH nr 3 och 14, Asmundtorps socken. Lantmäteriets forskningsarkiv, Länsstyrelsen i Malmö.
- Skånes hembygdsförbunds årshök 1967. Sid. 109–110. Lund.
- Stenholm, L. 1976. Dräktillbehör och smycken. Uppgrävt förflutet för PK-banken i Lund. *Archaeologica Lundensia* VII. Lund.
- Strömberg, M. 1961. Untersuchungen zur jüngeren eisenzeit in Schonen I–II. *Acta Archaeologica Lundensia*, series in 4°. Lund.
- Söderberg, B. 1994. Bytomtsarkeologi i Skåne – några exempel från UV-Syds arbetsområde. Arkeologi i Sverige 3. Riksantikvarieämbetet, Stockholm.
- Stuiver, M. & Becker, B. 1986. Radiocarbon 28.
- Thun, E. 1967. Medieval Tommarp. *Acta Archaeologica Lundensia*, series in 8°. Lund.

Arkeologi i österled

Som ett led i de infrastrukturella satsningarnas tid skall delar av väg 500 och väg 11 vid Simrishamn byggas om. Under hösten och vintern 1994 och 1995 utför Riksantikvarieämbetet, UV-Syd arkeologiska utredningar av de nya vägsträckorna på uppdrag av Vägverket Region Skåne.

Den aktuella delen av väg 500 är belägen mellan Brantevik och Simrislund, på åkermark strax intill strandfäladen. Vid utredningarna har två boplatsexkomplex lokaliserats, med preliminära dateringar till perioden yngre bronsålder - äldre järnålder. En av boplatserna har ett intressant läge i närheten av ett omfattande gravkomplex på strandfäladen söder om Brantevik. Gravfältet som karterades av Hilffeling vid 1700-talets mitt, är idag till stora delar utplånat. Undersökningar av de båda boplatserna är planerade till våren 1995.

Den aktuella delen av väg 11 är belägen mellan Östra Tommarp och Simrishamn, i Tommarpsåns dalgång. Söder om Järrestad korsar vägen ån vid Järrestads mölla. Etapp 1 av utredningen är nu avslutad och resultaten antyder att flera fornlämningsområden tangeras av den planerade vägsträckan. Troligen

kan etapp 2, som bl.a. består av sökschaktsgrävning, påbörjas under 1995.

Ombyggnaden av väg 11 påbörjas i Tommarps östra del, där den befintliga vägen ska breddas. Här finns en möjlighet att följa och avgränsa kulturlager från den medeltida staden Thumatorp. Vid Järrestad planeras en ny vägsträcka, som dras söder om samhället. Här finns flera indikationer på att ett omfattande komplex bestående av förhistoriska gravar, boplatser och ett verkstadsområde från vendel - vikingatid kommer »i vägen». Ytterligare boplatsslämningar kan förväntas norr om byn Simris, på andra sidan ån.

Av tidigare arkeologiska arbeten (Stjernqvist 1961, 1968 och 1991 och Strömberg 1976) vet vi att bygden vid Simrishamn har ett mycket rikt förflutet. De registrerade fornlämningarna i området är dock jämförelsevis få, vilket beror på områdets karaktär av fullåkersbygd och på att ingen fornminnesinventering har utförts sedan 1968 (Fornminnesregistret). Ett stort antal fornlämningar, framför allt boplatser, är således fortfarande okända, dolda under mark.

Genom arkeologiska undersökningar i form av ystora matjordsavbaningar kan det

DE SKÅNSKA LANDSKAPENS HISTORISKA OCH ARKEOLOGISKA FÖRENING bildades 1866. Föreningen är en samlingspunkt för en historiskt och arkeologiskt intresserad allmänhet.

Föreningen har utgivit Samlingar till Skånes historia, fornkunskap och beskrifning (1868–1873), Samlingar utgifna för De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening (1874–1880), Skånska samlingar (1894–1897) samt Historisk tidskrift för Skåneland (1901–1921).

1961 började föreningen utge ALE, Historisk tidskrift för Skåneland. Första året utkom ett häfte och 1962–1976 tre häften årligen. Fr.o.m. 1977 utkommer fyra häften årligen. 1990 inträdde landsarkivet i Lund som medutgivare. Tidskriften utges med bidrag från Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet (HSFR).

Brev och manus till redaktionen adresseras till redaktören, arkivarie Bengt Danielson, Landsarkivet, Box 2016, 220 02 Lund.

Medlem i föreningen erhåller tidskriften kostnadsfritt.

Årsavgiften för 1994, 100 kronor, kan insättas på postgirokonto nr 24 68 31-2, De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening.

Äldre häften av tidigare utgivna tidskrifter kan beställas hos skattmästaren, arkivarie Göran Larsson, Landsarkivet, Box 2016, 220 02 Lund.

EFTERTRYCK, helt eller delvis, medges endast efter redaktionens särskilda tillstånd.

Föreningens styrelse:

Länsantikvarie Carin Bunte, Malmö, ordf., landsarkivarie Anna-Christina Ulfspärre, Lund, v.ordf., arkivarie Elisabeth Reuterswärd, Lund, sekr., arkivarie Anders Persson, S. Sandby, v.sekr., arkivarie Göran Larsson, Lund, skattmästare, samt professor Hans Andersson, Lund, professor Björn Berglund, Lund, arkivarie Bengt Danielson, Lund, docent Siegrun Fernlund, Åsmundtorp, högskolelektor Gert Jeppsson, Lund, docent Hjärdis Kristenson, Lund, professor Lars Larsson, V. Nöbbelöv, docent Nils Lewan, Lund, länsmuseumschef Monika Minnhagen-Alvsten, Kristianstad, länsmuseumschef Bengt-Arne Person, Varberg, länsantikvarie Björn Petersen, Halmstad, docent Anders Salomonsson, Lund, docent Sten Skansjö, Lund, länsantikvarie Leif Stenholm, Karlskrona, professor Sven Tägil, Lund. Hedersledamot: professor Jörgen Weibull, Göteborg.

Ale

Historisk tidskrift

FÖR SKÅNE, HALLAND OCH BLEKINGE

UTGES AV DE SKÅNSKA LANDSKAPENS HISTORISKA

OCH ARKEOLOGISKA FÖRENING

OCH LANDSARKIVET I LUND.

Innehåll

ANETTE PERSSON Borlunda kyrka. 1800-talskyrka med oviss framtid

1

MÄRTA STRÖMBERG Teater, musik, poesi och bröllop vid Ales stenar.
Nutidsmänniskors behov av forntida helgedomar

17

BENGT SÖDERBERG En ring, ett spänne och ett bebyggelsearkeologiskt bidrag

25

Aktuellt om antikvariskt

Arkeologi i österled

31

Vinjetten på framsidan återger det första tecknet – en f-run – i
runhandskriften av den medeltida Skånelagen, som var gällande i
Skåne, Halland, Blekinge och Bornholm.